

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

T.C.'nin 100. Yılı Özel Sayısı, Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Turkey ss. 267-290.

Geliş Tarihi–Received Date: 22.09.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 18.10.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

VARLA YOK ARASINDA BİR OSMANLI SANCAĞI: BALIS

 10.53718/gttad.1365052

 MURAT ALANDAĞLI*

ÖZ

Fırat Nehri'ne oldukça yakın bir noktada ve işlek yolların kavşağında yer alan Balis, XVI. yüzyılın ilk yarısında Haleb'in önemli bir iskân merkeziydi. Beşerî ve iklim özellikleri nedeniyle oldukça köklü bir geçmişi bulunmaktaydı. Sözlü anlatıya göre Balis, Nuh Tufanı'ndan sonra insanların yaşadığı ilk yerlerden biridir. Fırat Nehri kıyısında yer alması, hac ve önemli ticaret yollarının kavşağında bulunması Balis'in önemini artırmıştır. Kuru ve sert çöl iklimine rağmen bir vaha ve ılıman bir havaya sahip olması bölgede yerleşimi tetikleyen unsurlar olarak gösterilebilir. Osmanlı Devleti'nin idari taksimatında Haleb'e bağlı sancaklardan biri olmasına rağmen Haleb konulu çalışmalarda Balis hakkında bilgi oldukça azdır. Özellikle XVI. yüzyıl Balis'in dünyasını karartan, bilgi sahibi olmamızı engelleyen, bu durumun en önemli nedeni kaynak yetersizliğidir. Ancak Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde bulunan Balis tahrir defteri bu konuda yeni bir sayfa açılmasına olanak sağlamıştır. XVI. yüzyılda Haleb bölgesinde etkin bir nüfuzla sahip olan Canpoladoğlu aşiretinin beyi Hüseyin Bey'in öncülüğünde gerçekleştirilen bu tahrir, XVI. yüzyılın son çeyreğinde Balis'in idari, siyasi, mali ve sosyo-kültürel tarihi hakkında çok önemli bilgiler içermektedir.

Balis, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğunun Haleb Eyâleti'nde tesis etmiş olduğu düzene sadık Araplar ile karşı duran asi Arap aşiretleri arasındaki doğal sınır şeridinin önemli bir parçasıydı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Haleb havzasında süren çekişmeler Canpoladoğulları Aşireti ile Balis bölgesini ön plana çıkarmıştır. Canpoladoğlu aşiretinin lideri Hüseyin Bey göstermiş olduğu kimi başarı ve yardımları sayesinde Haleb'e vali olmuştur. Onun bu göreve getirilişi ve kabulünde Balis'in önemli bir yeri bulunmaktadır. Hüseyin Bey'in bir zamanlar mamur olan fakat XVI. yüzyılın ikinci yarısında hâlî ve hârabeye dönmüş Balis'i tahrir etme gibi önemli bir görevi ifa ettiği anlaşılmaktadır. İmparatorluk idaresi Balis'in tahriri ile pek çok kazanımın peşine düşmüştür. Tımar hisselerinin belirlenmesi, tahsisinin yanında huzursuzlukların sonlandırılması ile bölgenin yeniden canlanması ve hazineye gelirin sağlanması bunlardan bazılarıydı. Hüseyin Bey, bu düşünceler dâhilinde XVI. yüzyılın sonlarına doğru Balis'i merkeze alan bir tahrir işlemi gerçekleştirmiştir. Onun tahririnde Balis'in hem idari hem de malî olarak daha çok Bâb, Cebbul ve Menbic'den müteşekkil mezralardan oluşan bir sancak olduğu görülmektedir. Haleb temalı çalışmalarda pek rastlanılmayan Balis'in XVI. yüzyıl idari, siyasi, malî ve sosyal dünyası hakkında bilgilere Hüseyin Bey tahririnde erişilmektedir.

Çalışmada XVI. yüzyılda Haleb'te Balis merkezli bir sancağın inşası ve özellikleri hakkındaki bilgiler ortaya konulacaktır. Bu vesileyle Balis sancağının idari, malî ve askerî yapısı ile sosyo-kültürel özellikleri hakkındaki bilgilere ulaşılmıştır. Ayrıca literatürde pek fazla yer almamış Balis örneği üzerinden çok daha dar bir alanda Osmanlı İmparatorluğu'nun Haleb bölgesinde XVI. yüzyılda yaşamış olduğu olumsuzluklar silsilesini oldukça net bir şekilde görme imkânı sağlanmıştır. Son olarak çalışma ortaya koydukları ile başta Haleb olmak üzere imparatorluğun Ortadoğu topraklarına dair çalışmalara dahil olma ve renk katma amacına hizmet etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Balis, Haleb, Tahrir, Canpoladoğlu Hüseyin Bey, Urbân Aşireti.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ağrı/TÜRKİYE, E-Posta: malandagli@agri.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5136-4910.

AN OTTOMAN SANJAK BETWEEN EXISTENCE AND NON-EXISTENCE: BALİS

ABSTRACT

Balis, located quite close to the Euphrates River and at the crossroads of busy roads, was an important settlement center of Aleppo in the first half of the XVIth century. It had a very long history due to its human and climatic characteristics. According to the oral narrative, Balis is one of the first places inhabited by human being after the Noah's Flood. Because it is located on the banks of the Euphrates River and at the crossroads of pilgrimage and important trade routes increased the importance of Balis. Despite the dry and harsh desert climate, an oasis and mild weather can be pointed out as factors triggering the settlement in the region. Although it was one of the sanjaks attached to Haleb within the administrative division of the Ottoman Empire, almost no information about Balis is found in Aleppo-themed studies. The most important reason for this situation, which darkens the world of Balis, especially in the 16th century, and prevents us from having information, is the lack of resources. However, the Balis tahrir book in the General Directorate of Land Registry and Cadastre Kuyud-ı Kadime Archive has opened a new page in this regard. This survey, which was carried out under the leadership of Hüseyin Bey, the head of the Canpoladoglu tribe, which had an effective influence in the Aleppo region in the 16th century, contains very important information about the administrative, political, financial and socio-cultural history of Balis in the last quarter of the 16th century.

Balis, was also an important part of the natural border strip between the Arabs loyal to the order established by the Ottoman Empire in the Province of Aleppo and the rebellious Arab tribes opposing it. In the second half of the XVIth century, the conflicts in the Aleppo basin brought the Canpoladogullari Tribe and Balis area to the forefront. Hüseyin Bey, the leader of the tribe already had influence in the region, became the governor of Aleppo thanks to some of his successes and help. Balis had an important place in his appointment and acceptance. It's understood that Hüseyin Bey performed an important task such as register (tahrir) of Balis, which was once prosperous, but in ruins (and depeopled) in the second half of the XVIth century. The imperial administration pursued many gains with the tahrir of Balis. Some of these were the determination of the grooming shares, the allocation of the unrest as well as the ending of the unrest, the revival of the region and the provision of income to the treasury. Within the scope of these thoughts, Hüseyin Bey carried out a tahrir operation centering on Balis towards the end of the XVIth century. In his tahrir, it is seen that Balis was a sanjak composed of hamlets (mezralar) consisting mostly of the Bab, Cebul and Menbiç both administratively and financially. Information about the XVIth century administrative, political, financial and social world of Balis, not often encountered in Aleppo-themed studies, is accessed in the tahrir of Hüseyin Bey.

In this study, information on the construction and characteristics of a sanjak centered on Balis in Haleb in the 16th century will be revealed. In this way, information on the administrative, financial, military structure and socio-cultural characteristics of the sanjak of Balis is obtained. In addition, through the example of Balis, which is not much covered in the literature, it is possible to see the series of negativities experienced by the Ottoman Empire in the Aleppo region in the 16th century in a much narrower area. Finally, with what it reveals, the study serves the purpose of including and adding color to the studies on the Middle Eastern lands of the empire, especially Aleppo.

Keywords: Balis, Aleppo, Tahrir, Canpoladoglu Hüseyin Bey, Urbân Tribe.

GİRİŞ

Akad ve Hitit kaynaklarında “Hrb, Halap-Halappa” Fransızca’da “Alepp”, İngilizce, Almanca ve İtalyanca’da “Aleppo” olarak ifade edilmiş Haleb isminin menşei ile ilgili üç görüş ileri sürülmüştür.¹ Haleb Ulusal Müzesi’ndeki Neanderthal insanına ait fotoğraf ve kalıntılar bölgedeki iskanın günümüzden yirmi bin ilâ yirmi sekiz bin yıl öncesine dayandığının işaretidir.² MÖ XVIII. yüzyılda hüküm sürmüş Yamhad Krallığı’nın merkezi olması kentin siyasî ve idarî bir hüviyete eriştiğini göstermektedir. Haleb takip edilebildiği kadarıyla Hitit, Arami, Asur, Roma, Bizans Emevî, Abbasî, Tolunoğulları, İhşidiler, Fatimiler, Selçuklular, Memlûklüler ve Osmanlılar hâkimiyetinde kalmıştır.³

¹ Bunlardan ilki Hz. İbrahim’in Haleb’e yerleşmesinden sonra halka süt dağıtmasından hareketle ortaya çıktığı yönündedir. İkincisi “Benî Mehr bin Hayz bin Cessân bin Mükennef” isimli bir Amerikalının Haleb adındaki oğlunda hareketle izah edilir. Üçüncüsü ise bölgedeki arazi yapısından kaynaklı akça, boz ve kül anlamındaki “eş-Şehbâ”dan hareketler ortaya çıktığı düşünülmektedir, Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi, Elazığ 2003, s. 1,2; J. Sauvaget, “Haleb”, MEB. İslam Ansiklopedisi, V/1, Eskişehir, 1997, s. 117; *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, III. Kitap, I, haz. S. A. Kahraman-Y. Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 186-86.

² Serhat, Öztürk, *Haleb*, Can Yayınları, İstanbul 2011, s. 115-117.

³ Sauvaget, a.g.m, s. 117-122; Yaşar Yücel, *Timur’un Ortadoğu-Anadolu Defterleri ve Sonuçları (1393-1402)*, TTK. Yayınları, Ankara 1989, s. 99-101; M. Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark III: Suriye ve Filistin*, TTK. Yayınları, Ankara 1974, s. 108, 109; *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Haleb*, haz., C. Eroğlu, M. Bâbuçoğlu, M. Köçer, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2012, s. 71-97; Selahattin, Tansel, Yavuz Sultan Selim, MEB. Yayınları, Ankara 1969, s. 144-146; Talib Yazıcı, “Haleb”, *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 244-247.

Günümüzde Suriye sınırları içerisinde bulunan Haleb, tarihsel olarak Anadolu, Mezopotamya ve İran'dan Akdeniz'e seyreden ticaret yollarının kavşağında yer almıştır.⁴ Bölge, Mercidabık Savaşı (1516) sonunda Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Başkent Şam'dan sonra Haleb Suriye'nin en büyük yerleşim merkezidir. Daha ziyade kültürel olarak Suriye-Filistin havalilerini kapsayan idarî olarak da Hama, Anadolu'nun Güney'i ve Güneydoğusu içine alan sahada Haleb Beylerbeyliği teşkil edilmiş ve Osmanlı idarî sistemindeki yerini almıştır.⁵ Arabistan'ın doğusunun kontrolü ile Akdeniz'e olan kıyısının sağladığı siyasî ve ticarî hüviyetine ilave olarak konargöçer Türkmenlerin iskanıyla artan hububat ve hayvan yetiştiriciliği noktasındaki potansiyeli Haleb'in önemini arttırmıştır.⁶ Nitekim bu potansiyelinden dolayı XVI. yüzyıl Osmanlı-İran savaşlarında Haleb önemli bir tedarik ve sevk merkezi haline gelmiştir.⁷ Aynı dönemde deve kervanları ile Venedik ve Marsilya bandıralı gemiler arasındaki oldukça kârlı bir şekilde gerçekleştirilen karşılıklı seferler yoluyla Haleb'te ihtiyaç duyulan malların transferi sağlanmıştır.⁸ Bu akışın bir sonucu olarak İngiliz seyyah John Eldred, Haleb'te 1584 yılında baharat yüklü 4.000 develik bir kervana rastlamıştır.⁹ Aynı şekilde Barkan'ın XVI. yüzyılda İstanbul'dan sonra imparatorluğun en kalabalık kentinin Haleb olduğu yönündeki tespiti de bu canlılığın bir sonucu olmalıdır.¹⁰

Haleb ile ilgili XVI. yüzyıl mufassal ve icmal tahrir defterlerini esas alan bilimsel çalışmalar büyük bir yekûn oluşturmaktadır.¹¹ Bu yekûn arasında Haleb'in sancaklarından biri olan Balis hakkında, yer yer yapılmış atıflar dikkate alınmaz ise, herhangi bir çalışma yer almamaktadır. Oysa Fırat kenarında yer alan Balis hakkında H.929/1522 tarihli oldukça erken tarihli bazı belgeler mevcuttur.¹² XVI. yüzyılın ilk yarısına ait Haleb havalisinin sancak ve yer adları tetkik edildiğinde Ruc Nahiyesi'nin dokuz hane, iki mücerred ve bir imam kaydı bulunan "Karye-i Balis" şeklinde kaydedildiği görülmüştür. Ancak yüzyılın sonlarındaki Ruc ve Balis sancaklarının konumları dikkate alındığında bu köyün sancak merkezi konumundaki köy olması ihtimali bir hayli düşüktür. Aynı şekilde 1606 Haleb Kazası avâız kayıtlarında bu köy yer almamaktadır.¹³ Oysa Balis Sancağı'na ait kayıtlar aşağıda görüleceği üzere 1606 ve sonrasında da farklı kaynak türlerinde yer almaktadır.

Balis ile ilgili kayıtlar ancak yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmaktadır. Bu durumun nedenine dair sarih bir ifade bulunmak güçtür. Ancak tahririn yapıldığı dönemde Balis'in var olduğu ancak mufassal ve icmal defterlerinde bulunmadığı söylenebilir. Bâlis, yukarıda belirtildiği üzere bir sancak hüviyetinde olmasa bir yer adı olarak XVI. yüzyıl başlarına ait kayıtlarda yer almaktadır. Mevcut çalışmalar bir sancak olarak Balis'in ilk olarak 1550 yılı sancak tevcih defterinde yer aldığını ortaya koymaktadır. Balis bu tarihte Haleb Eyaleti'ne bağlı dokuz sancaktan biridir.¹⁴ Fakat 1550 yılından dört yıl sonraki 1554 yılı defterinde Balis sancağı yer almamaktadır. Bu yılda her ne kadar sancak sayısı değişmemişse de Selemiyeye, Azâz ve Balis sancakları Haleb Eyaleti sancakları arasında bulunmamaktadır. Diğer taraftan Haleb'in Üzeyr, Tarsus ve Ekrâd şeklindeki yeni sancakları ortaya çıkmıştır. Sancak sayısının on bire yükseldiği 1561 yılı tahririnde ise Selemiyeye ve Balis tekrar Haleb'e bağlı sancaklar olarak kaydedilmişlerdir.¹⁵ Yine 1565, 1568-1574 ve 1576-1586 yılları kayıtlarında da Bâlis, Haleb eyaleti sancakları arasında yer almaktadır.¹⁶

Çalışmada, sözel anlatıya göre yeryüzünün ilk iskân mahallerinden olan Balis'in XVI. yüzyıl dünyasına ışık tutulacaktır. Bunun için arşivde tesadüf edilmiş ve Canpoladoğlu Hüseyin Bey tarafından hazırlanmış olan tahrir defteri referans alınmıştır. Bu sayede ilk olarak Canpoladoğlu Aşireti'nin Haleb bölgesindeki nüfuzunun artması, Hüseyin Bey'in uğraşları ile Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez-taşra idaresi ve mücadelesine ait izlerine rastlanılacaktır. Ayrıca defterin el verdiği ölçüde Balis'in idarî ve malî yapısı irdelenecektir. Fırat kenarında bulunması ile sert ve kuru çöl ikliminin aksine cezbedici havasının tetiklediği mamur ve şen Balis'in XVI. yüzyıl sonlarındaki kimi çıkmazlar ve Arap cemaatlerinin baskınları sonucu adeta hâlî ve hârabe'ye dönüşü serüvenine

⁴ Bruce, Masters, "Haleb: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Haleb, İzmir ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 19-87; Firuzan Kına, "Hitit Devleti İçin Kuzey Suriye'nin Önemi", *Atatürk Konferansları, IV*, TTK. Yayınları, Ankara 1970-71, s. 3.

⁵ Bruce Masters Yazıcı, "Haleb: Osmanlılar Dönemi", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 245; Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliği İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/1, 2003, s. 351-374.

⁶ Köy, mezralardaki hasıllardan ve Türkmenlerden alınan "hassa-i padişahi, havas-ı hümayun ve hass-ı şahî" şeklinde ifade edilen padişah hasları, eyalet gelirlerinin % 67'si oranına sahipti. Çakar, *16. Yüzyılda Haleb Sancağı*, s. 308.

⁷ Masters, "Haleb: Osmanlılar Dönemi", s. 243-245.

⁸ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C. I, çev. M. Ali Kılıçbay, Eren Yayınları, İstanbul 1989, s. 110-115, 366-390.

⁹ Öztürk, *age*, s. 54,55.

¹⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmalar ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, s. 22,23.

¹¹ Enver, Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı*; Aynı yazar, *17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2006; Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tatbikatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997; Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, çev. A. Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995; *397 Numaralı Haleb Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (943/1536) I*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

¹² "Cema'at-ı Urbân ki, Caber ve Bâlis civarında sakin olub Fırat kenarında vakî olan adalar içinde ziraat ederler", BOA.TT.93, H.929, s. 199.

¹³ Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Haleb Avarız-Hane Defteri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 8, Ankara 1997, s. 279.

¹⁴ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı*, s. 30.

¹⁵ BOA. DFE.RZd.14, vr. 693/a, H.969/1561-62.

¹⁶ Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı*, s. 31-33.

şahitlik edilecektir. Ezcümle çalışma, klasik bir sancak çalışmasının ötesinde Balis'i XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla idarî, malî, askerî ve sosyo-kültürel boyutlarıyla merkeze alan spesifik bir özelliğe maliktir. Dolayısıyla nispeten dar bir sahada uzun erimli bir çalışma olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda, hem Balis'e ait literatürde yeni bir sayfa açılmış hem de bir bakıma Bâlis'in olmamasından kaynaklı bir tarafı eksik Haleb Eyaleti çalışmalarına dahil olma maksadı taşımaktadır. Bu bakımdan Haleb Eyaleti'nin özellikle XVI. yüzyıl resminin tamamlanmasına katkı sunmak gibi bir iddiası bulunmaktadır.

1. Haleb Eyâleti'nin Gizemli Bir Sancağı: Balis

Suriye'nin kuzeyinde Fırat Nehri kıyısında yer alan Balis, ilk olarak Fırat güzergâhında bulunan ve "Barbalissas" olarak adlandırılan bir konak adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ebu Ubeyde zamanında ele geçirilmesinden sonra bölgeye Araplar "B, (Be)" ismini vermişlerdir.¹⁷ Balis isminin nereden geldiği ve anlamı hakkında sarîh bilgiye erişilmemiştir. Sofyalı Ali Çavuş'a göre, İlk Çağlardan beri "Barbalissos" olarak bilinen bölge, Hz. Ebubekir döneminde fethedildikten sonra Balis şeklinde isimlendirilmiştir.¹⁸ Cafer Devaniki'nin önemli vezirlerinden olan Balis, tarafından kurulmuş ve onun ismini almıştır.¹⁹ 982 yılında tamamlandığı düşünülen Hudûd el-Âlem isimli eser de Balis'ten genellikle çöden oluşan fakat yine de ekili alanı bulunan Suriye'nin Fırat kıyısındaki bir şehri şeklinde bahsedilmektedir. Kuşk ve Sivi gibi önemli şehirleri bulunmaktadır. Şehir emiri konutunun bulunmasından dolayı Kuşk'un idare merkezi olduğu düşünülebilir.²⁰

İsmlendirmesi noktasında bu eksikliğe rağmen iskân tarihinin oldukça köklü olduğu söylenebilir. "...Hazret-i Nuh'un ömürleri 400 seneye vardığında Cenâb-ı Rabbi'l-İzzet'den vahiy gelip 120 sene halkı dine davet eyledi. Ancak toplam 80 adet insan imana geldi... Nuh Nebî yapısı gemiye kendine inanmış bu 80 kişi ile girip tufandan kurtuldular. Musul-ı Irak'da Cudi Dağı üzerinde 40 günden sonra karar ettiler. Nuh Tufanı'ndan sonra ilk defa yeryüzünde imar olan köy Cude'dir... Daha sonra o Cude şehri işlek büyük şehir oldu. Hazret-i Nuh'un çocukları ve kendisine inanan müminler bu şehirden istedikleri boş yerlere giderek verimli yerleri imar etmeye başladılar. İlk başta Arz-ı Hâsân'da Arış şehri kuruldu. Sonra Bâlis, sonra... Heremin adlı bir şehri yaptı..." Evliya Çelebi'nin "İcmâl-i Enbiyâ Tarihi ve Muhammed ibn İshak"dan aktardığı bilgilere göre Bâlis, Nuh Tufanı'ndan sonra yeryüzünde imar ve iskân edilen üçüncü yerdir.²¹

Araplar tarafından ele geçirilmesinden sonra Balis, Müslüman ile Hristiyan toplumları arasında bir sınır kenti hüviyetini almıştır. 425 yılında oldukça güçlü bir kalesinin olduğu bilinmektedir. Askerî ve idarî bakımdan artan önemine 859 yılında meydana gelen deprem balta vurmuş ve Balis adeta yerle bir olmuştur. Kazvini'nin anlatısına göre Fırat suyu önceleri Balis'ten geçmekteydi. Ancak onun zamanından önce Fırat ile Balis arasında 7,5 km'lik bir mesafe oluşmuştur. Bir bakıma Fırat nehri akar, yatak değiştirerek şehre küsmüştür. Bu durum şehrin kaderini ve tarihini olumsuz anlamda değiştirmiştir. Moğolların yıkıcı bozgununun da eklenmesiyle Balis bir daha toparlanıp eski ihtişamına erişemeyecek hale gelmiştir.²²

1.1 Balis'in Tarihine Etki Eden Bir Aşiret: Canpoladoğulları

Tarihsel olarak varlıkları Abbasiler'e kadar geriye giden Canpoladoğullarının ataları Ment'den beri idarecilik vasfına malik oldukları görülmektedir.²³ Haleb, Kilis ve Azâz havalilerinde bulunan Dürzî bir ailenin adıdır. Aşiret ismini, sülalesinin Eyyübilere dayandığı düşünülen "Canbulat bin Kasım el-Kürdî"den almıştır. Canpolad Bey zamanında Kilis aileye ocaklık olarak verilmiştir.²⁴ Aile bölgenin eşkıyadan temizlenmesi, isyanların bastırılması gibi başarılarının akabinde Basra ve Bağdat havalisinden sükûnetin tesisi ile görevlendirilmiştir.²⁵ Yukarıda belirtildiği üzere Balis'in bazı Haleb tahrir kayıtlarında yer almaması, Osmanlı idaresinin kimi nedenlerle başvurduğu idarî sınır değişikliklerden kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim imparatorluk idaresinin bazen malî, askerî ve idarî nedenlerle bir eyaletteki sancaklar veya bağlı nahiyelerin tamamını veya bir bölümünü ayırarak kaza merkezi haline getirdiği bilinmektedir.²⁶ Balis'in bir sancak olarak ortaya çıkması bu tür bir işlem

¹⁷ Türk Ansiklopedisi, "Balis", V, MEB. Yayınları, Ankara 1952, s. 151.

¹⁸ Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, haz. Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, s.36.

¹⁹ Sahaifü'l-ahbar, Münecimbaşı Dede Derviş, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1285/1896; "Abû Cafer el-Mansur, Abdullah bin Muhammed bin Abdullah bin Abbas, emirü'l-müminin el-Kureyşî'l-Hâşim el-Abbasînin ikinci halifesi olup H.95/713 yılında doğmuştur. Mahsullarını Berdanka varınca muhasebe ile tasyik ettiği için Devâniki dahi derler. H.158/774 yılında 64 yaşında ölmüştür, Hikmet Düzer, "Müneccim Başî Sahaifü'l-Ahbar II (52-83) göre Abu Cafer Al-Mansur", (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi), İstanbul 1971, s. 1, 3.

²⁰ Sezin Orhan Kurulay, "Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007, s. 13, 95, 149.

²¹ Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, s. 120.

²² Türk Ansiklopedisi, s. 151.

²³ Canpoladoğlu Habib, Kasım, Canbolad Bey, Cafer Bey, Habib Bey ve Hüseyin Bey'e kadar süren idarecileri hakkında Şerefname, Kürt Tarihi, Şeref Han, Ant Yayınları, İstanbul 1971, s. 248-260.

²⁴ Bu hususta Haleb ve Kilis İcmal defterinde oldukça tafsilatlı bir derkenâr yer almaktadır. "Bundan akdem ekrad-ı Kilis Sancağı hasları ki, zikr olunan sekiz yük akçedir. Hîn-i tahrirde has-ı hümayun karyeleri cem'an on kerre yüz bin ve altmış bin akçe üzere icmaller has kayd olunub cümle ocaklık tarikiyle eb'an 'an-ced Canpolad Oğulları zabt edib..." TKG.KK.TTd.261 (151/300), vr. 16/a.

²⁵ Mücteba, İlgürel, "Canbolatogulları", DİA, VII, (İstanbul 1993), s. 144.

²⁶ Metin Kunt, Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 128-130.

kaynaklanmış olabileceği gibi Haleb bölgesine özgü kimi yerel dinamikler ve bunlara karşı imparatorluk idaresinin süregeldiği bir çekişmenin de sonucu olabilir. Nitekim Memlûklülere kalan irili ufaklı birlikler ile asi Arap kabileleri Haleb havalisinde denetimin tam olarak sağlanmasını güçleştirmiştir. Sultan Selim bu tür olumsuzluklara karşı koymak ve Hac yolu denetim, güvenliğini sağlamak şartıyla Canbirdi Gazali'ye Gazze, Kudüs, Safed, Nablus ve Kerek sancakbeyliği vererek görevlendirmiştir.²⁷ Haleb bölgesindeki sükûnet ve Canbirdi Gazali'nin bu husustaki desteği Yavuz Sultan Selim'in ölümüyle sona ermiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın başa geçmesiyle Şam Valisi olan Canbirdi Gazali, Sultan Selim ile olan anlaşmasının oğlu için geçerli olmadığını ileri sürerek başkaldırmıştır. Onun başkaldırışı Haleb'de bulunan Karaca Ahmed Paşa tarafından desteklenmemiştir. Böylece bölgede Osmanlı idaresine karşı ve tarafgir iki idareci bağlamında bir nevi iki yapı oluşmuştur. Bu durum imparatorluk nezdinde Haleb'in Şam'a karşı idarî ve siyâsî bakımdan yükselmesine giden yolu aralamıştır. Ancak idarî anlamdaki bu yükseliş malî anlamda derin bir ikiliğe yol açmıştır. Öyle ki önceleri Şam ve Haleb'in vergileri Arabistan defterdarlığında toplanmaktaydı. Ayrıca Kuzey Suriye ve Irak bölgesinin vergilerinin toplanıp bu defterdarlığa tesliminden de Şam idarecileri sorumluydu. Böylece zamanla eyaletin merkezi konumundaki Haleb idarî ve siyâsî bakımdan; Şam ise malî olarak yükselen birimler olarak ön plana çıkmıştır. 1567 yılında gerçekleşen malî anlamdaki bu ayrım, Şam valilerinin sık sık Haleb'in değişik bölgelerindeki vergileri toplama ve pay alma noktasındaki uğraşlarının nedeniydi. İmparatorluk idaresi bu çekişmeye son vermek için nispeten sakin olan Kuzey Suriye'yi korumak adına baskın, çekişme ve hareketliliğin yaşandığı güneydeki Şam ve Filistin bölgelerine yeniçeriler yerleştirmiştir.²⁸ Ayrıca yerel direnci kırmak için bölgeye Türkçe konuşan valiler atamıştır. Yeniçeriler, valiler ve sipahiler sayesinde Türkçe konuşan azımsanmayacak bir nüfus oluşmuş ve kent Osmanlı sistemine eklenmiştir.²⁹

15 Şaban sene 974 (25 Şubat 1567) tarihinde Bâlis livâsı sancak beyliği Haleb zaimlerinden olan Hüseyin Bey'e verilmiştir.³⁰ 1582 yılında ise Kilis Beyi olan Hüseyin Bey daha sonra Paşalık rütbesine terfi etmiş ve Trablusşam Eyaleti kendisine verilmiştir. Hüseyin Paşa bu görevi 1593 yılına kadar sürdürmüştür. Akabinde Haleb beylerbeyi olmuştur.³¹ Bu gelişme, Balis'in dönem kaynaklarının işaret ettiği kadarıyla sahip olduğu makûs tarihinde değişmesini sağlayacak önemli bir olay olmuştur. Hüseyin Paşa'nın Şerefhan'ın satırlarını kaleme aldığı H.1005/1597 yılında hayatta olduğu anlaşılan ve ağır başlılığı, zekiliği, alicenaplığı sayesinde kaderin bir kez daha kendisine gülmesini beklediği anlaşılmaktadır.³² Bu fırsat 1599 yılında Haleb Valisi Hacı İbrahim Paşa tarafından adeta kendisine sunulmuştur. Nitekim Hacı İbrahim Paşa, imparatorluk idaresinden kentte kalıcı Yeniçeri garnizonlarının kurulmasını talep etmiştir. Onun talebine karşılık Şam'da yeniçerilere karşı bir direnç oluşmuştur. Bu direncin tetiklediği karmaşa Haleb valisinin görevden alınmasına yol açmıştır. Ancak Haleb'te tam olarak sükûnet ortamı tesis edilememiştir. İmparatorluk idaresi XVI. yüzyılda Haleb'te verginin nasıl ve kimler tarafından toplanacağı gibi önemli bir mesele ile karşı karşıya kalmıştır. İmparatorluğun bu politikasına karşı yerelde Canpoladoğlu Hüseyin Bey Haleb'te vergi toplayan yeniçerilere karşı durmuş ve halkı yanına alarak karşı bir duruş sergilemiştir.³³ Canpoladoğlu Aşireti bölgedeki nüfuzundan ötürü var olan kargaşaya dahil olmuş ve gidişattan rol almak istemiştir. Aşiretin gücünü fark eden Osmanlı idaresi Canpoladoğlu Hüseyin'i Haleb Valisi olarak atamıştır. Esasında o esnada eyaletin valisi Nasuh Paşadır. Böylece ilk kez bir aşiret reisi askerî seçkin bir kişiye tercih edilmişti. Ancak Nasuh Paşa bu atamaya karşı çıkmış ve "*kendi yerine siyah bir köle tayin etse bunu kabulleneceğini, ancak Canpulatlardan birinin atanmasını kabul etmeyeceğini*" belirtmiştir.³⁴ Ancak imparatorluk taşrasında giderek yaygınlaşan Celalî şiddeti yerelde hükümdara bağlı kimi güçlere olan güveni ortaya çıkarmıştır. Haleb'te yaşanan durum da bunun tipik bir örneği olarak görülebilir. Oldukça iyi silahlanmış bu Kürt aşireti Suriye'de sükûneti tesis edebilirdi. Esasında sadece yerelde düzenin tesisi için değil aynı zamanda özellikle İran'a karşı yürütülen savaşlarda da önemli bir destek olarak görülmekteydi. Böylece Canpoladoğlu Hüseyin Bey, döneminde sayısı azımsanmayacak yerel simalardan biri olarak tarihteki yerini almıştır. Hüseyin Bey şehri kendisine teslim etmeyen Nasuh Paşa ile üç ay boyunca mücadele etmiştir. Nihayetinde Haleb kadısının da yardımıyla Hüseyin Bey 1604 yılında kenti Nasuh Paşa'dan alabilmiştir. Fakat bunun için harcadığı zaman bir noktada hayatına mal olmuştur. Cigalazâde Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Urumiye'de mağlup olduğunda Hüseyin Bey otuz bin kişilik askeriyi ancak Van'a ulaşabilmiştir. Cigalazâde yenilgiden onu mesul

²⁷ Feridun Emecen, "Canbirdi Gazâlî", *DİA.*, VII, İstanbul 1993, s. 142.

²⁸ Eldem-Goffman-Masters, *age*, s. 25, 27.

²⁹ Margaret L. Venzke "Syria's Land-Taxation in the Ottoman 'Classical Age' Broadly Considered", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, TTK. Yayınları, Ankara 1990, s. 419-434; Eldem, Goffman ve Masters, *age*, s. 27, 28.

³⁰ "Livâ-i Balis, der-tasaruf-ı Hüseyin Bey veled-i Canbulad Bey 'an-zü'amâ-i Haleb", BOA. MAD.d.563, s. 162.

³¹ Enver Çakar, "17. Yüzyılın İlk Yarısında Trablusşam Eyaleti: İdarî Taksimat", *Eyalet ve Sancak Yönetimi, içinde: Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları*, C. 1, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 134

³² Şeref Han, *age*, s. 258.

³³ Eldem, Goffman ve Masters, *age*, s. 33.

³⁴ "Nasuh Paşa ocaklık sahiplerine eyalet tevcihi kanuna aykırıdır", Naimâ Mustafa Efendi, *Naimâ Târîhi*, C. II, çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968, s. 537,538; Nasuh Paşa ile Hüseyin Bey arasında Haleb Valiliği için yaşanan bu mücadelesi esnasında Haleb Muhasebecisi ve aynı zamanda şair olan Süleyhi'nin "Didi bir pir tarihin Süleyhi müjdeler kıldı. Haleb beylerbeyisi oldu ümm ile Hüseyin Paşa" şeklindeki dizelele ifade edilmiştir. Sümeyye Yıldız Yıldırım, "16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Suriye Toprakları" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/44 (2016), s. 297.

tutmuş ve idam ettirmiştir.³⁵ Hüseyin Bey'in ölümünden önce de sonra da Bâlis beylerinin idarî ve askerî mesuliyetlerinin arttığı anlaşılmaktadır.³⁶

2. Canpoladoğlu Hüseyin Bey'in Balis Tahriri

Şerephan'ın anlatısına göre Canpolad Bey'in 70 oğlu vardır. Bunların içlerinde Hüseyin'in de bulunduğu 10 tanesi babalarının ölümü sırasında hayattadır. Babası Hüseyin Bey'i olgunluk, cesaret ve yetenekleri nedeniyle yerine veliht olarak tayin etmiştir. Babasının bu taltifinin rastlantı veya kuruntudan kaynaklı olmadığı 11 Şubat 1556 tarihli bir mühimme kaydından anlaşılmaktadır. Söz konusu kayıt Şam ve Haleb beylerbeylerinin Hüseyin Bey'in Arap vilayetinde nice kez yoldaşlık ettiğinden bahisle 12.000 akçelik tımarının zeâmete dönüştürülmesi hakkındaki taleplerini barındırmaktadır.³⁷ Böylece babasının yerine Canpoladoğlu Hüseyin'in Kilis Bey'i görevine yükselişinin hem ailevi hem de imparatorluk idaresi nezdindeki şartların oluştuğu görülmektedir. Bu göreve getirilişinden sonra başarılarından dolayı Trablusgarp Beylerbeyliği payesinin kendisine verilmesini arzulamıştır.³⁸

Hüseyin Bey'in Kilis Sancakbeyliği görevini ifa ederken Balis Sancağı'nda türlü olumsuzlukların cereyan ettiği anlaşılmaktadır. Bunlardan biri Balis sancakbeyi Habib Bey'in bölgede hazineye ait kimi gelirlere el koymuş olmasıdır. Tahminen altı bin filori olarak belirtilen bu meblağın tekrar hazineye kazandırılması önemli bir mesele haline gelmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Hüseyin Bey 1582 yılında Kilis ve Balis sancaklarını tahrir etmek ve bazı şartları yerine getirmek kaydıyla Habib Bey'in yerine Kilis sancak beyliği görevine atanmıştır.³⁹ Ayrıca bu atamada bölgede şiddetlenen Celâliğin sonlandırılması, başıbozuk Arap kabilelerinin önünün kesilmesi, verginin düzenli bir şekilde toplanarak merkeze ulaştırılması, seferlerde gerekli desteğin sağlanması gibi pek çok düşüncenin etkili olduğu muhakkaktır.⁴⁰ Hüseyin Bey, başkaca kimseyi karıştırmadan tahriri gerçekleştirmek ve yıllık beş yüz bin akçe vergi vermek şartıyla Balis sancakbeyliğini kabul etmiştir. Bu tahrir işleminin sadece Balis'i değil Kilis'i de içine alacak boyuta eriştiği anlaşılmaktadır.⁴¹ Çalışmanın temelini oluşturan defter onun bu taahhüdünün bir ürünüdür. Defterin öneminin anlaşılabilmesi için Haleb Eyaleti ve kazalarını muhtevi defterlerin incelenmesi gerekmektedir.

Balis muhtemelen Fırat Nehri'ndeki geçişleri kontrol eden bir kale özelliğini taşıyor iken 1549 yılında Haleb Eyaleti'nin kurulmasıyla birlikte bir sancak haline getirilerek yönetimine Ferruh Bey tayin edilmiştir. Ferruh Bey'in Türkmen alaybeyi oluşu ve bu bölgede daha ziyade aşiretlerin mesken tutmuş olması, onun sancak beyi olarak atanmasında etkili olduğu düşünülebilir. Fakat Balis'in Haleb, Trablusşam, Hama ve bölgedeki diğer sancaklardan farklı olduğu, daha ziyade bölgede asayiş sağlamaya görevli bir birim olarak ön plana çıktığı söylenebilir. Zira aşiretler dışında, sancaktaki sipahilere tahsis edilen tımarlar, icmal defterde Balis'e kayıtlı olmakla birlikte, tımarları oluşturan köy ve mezarlar Haleb sancağının Menbic, Bab ve Cebbul nahiyeleri ile Birecik Sancağının Süruc Nahiyesi'ne tabidir.⁴² Ayrıca bunların kaza olarak tanımlanması da doğru değildir. Zira Menbic, Baba ve Cebbul, nahiye statüsüyle XVI. ve XVII. yüzyıllarda Haleb Kazası (Merkez Kaza) sınırları içinde yer almaktaydı. Nitekim Balis Sancakbeyi Hüseyin'in hasları da Haleb Vilayeti tımar icmal defteri içinde yer almaktadır.⁴³

Haleb'e ait mufassal, icmal ve derdest türü defterlerinde Balis, Bâb, Cebbul ve Menbic ile ilgili kayıtların yer aldığı defterler Tablo 1'de yer almaktadır. Buradan görüldüğü üzere 1518 yılından 1566 yılına kadar idarî bir birim olarak Balis ile ilgili herhangi bir kayıt yer almamaktadır. Oysa Haleb'e ait ilk sancak tevcih defterinde Balis kayıtlarına tesadüf edilmektedir. Nitekim "Liva-i Balis"ın sancakbeyinin Türkmen taifesinin miralayı Ferruh Bey olduğu bu sayede görülmektedir. Ferruh Bey, 26 Mart 1549 tarihinde 200.000 akçe ile bu görevi üstlenmiştir.⁴⁴ 1653 tarihli Ali Çavuş Kanunnâmesine göre Balis, Haleb Eyaleti'ni oluşturan altı sancaktan biri olarak görünmektedir.⁴⁵

³⁵ İlgürel, agm, s. 144,145; Çakar, 17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri..., s. 43.

³⁶ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi). MD.44, s. 225; BOA. KKd.262, s. 75; Kemal Özergin, "Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şirvân Seferi ile ilgili Üç Manzûme", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, II (1971), s. 256.

³⁷ BOA. A.DVNS.MHMd.2/174, s. 20, H.29 Rebiyyül Evvel 963/11 Şubat 1556.

³⁸ "Kilis Hükümdarları Hakkındadır", Şeref Han, *age*, s. 248-258.

³⁹ BOA.A.DVNS.MHMd.47/430; BOA.A.DVNS.MHMd.46/219.

⁴⁰ BOA. A.DVNS.MHMd.3/756, s. 261, H.7 Cemaziyel Evvel 967/4 Şubat 1560.

⁴¹ BOA. A.DVNS.MHMd. 47/430, s. 182, H. 1.C.990/23 Haziran 1582; BOA. A.DVNS.MHMd. 46/219, s. 110, Gurre-i Ramazan 989/Eylül-Ekim 1581.

⁴² TKG.KK.TTd. (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-i Kadime Arşivi Tapu Tahrir Defterleri) 229 (188/301) H.995/1586.

⁴³ BOA.TTd. 544, s. 77.

⁴⁴ Feridun Emecen ve İlhan Şahin, Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", *Belgeler-Türk Tarihi Belgeleri Dergisi*, XIX/23 (1999), s. 74.

⁴⁵ *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, haz. Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 35.

Tablo 1: Haleb Mufassal ve İcmal Tahrir Defterlerinde Balis (Bâb, Cebbul ve Menbic) Sancağı ve Nahiyeler

Sıra	Eski	Yeni	Syf/Vrk	Türü	Tarih	Balis	Bâb	Cebbul	Menbic
1	396	93	733	Muf.	924/1518	-	+	+	+
2	41	146	1094	Muf.	933/1526	-	+	+	+
3		397	834	Muf.	943/1536	-	-	-	-
4	761	422	269	İcm.	947/1540	-	+	+	+
5	1048	454	866	Muf.	957/1550	-	+	+	+
6	164	271	112	İcm.	957/1550	-	+	+	+
7	695	279	184	İcm.	959/1552	-	+	+	+
8	991	493	1020	Muf.	978/1570	-	+	+	+
9	708	610	1024	Muf.	992/1584	-	+	+	+
10	369	544	138	İcm.	II. Selim Dönemi (1566- 74)	+	+	+	+
11	565/39	73	214	Muf.	992/1584	-	+	+	+
12	568/3	75	333	Muf.	943/1536	-	+	+	+
13	569/344	260	116	İcm.	991/1583	-	+	+	+
14	571/385	481	80	Derd.	-	-	+	+	+
15	188/301	229	16	İcm.	995/1587	+	-	-	-
16	152/533	523	33	Derd.	-	+	-	-	-

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadîme Arşivinde bulunan bir icmal defteri Balis Sancağı'nın XVI. yüzyıl dünyası hakkında yukarıda bahsedilen açığını nispeten kapayacak mahiyettedir. Balis Sancağına ayrıca "hâshâ-i Hüseyin Bey mîr-i livâ-i Balis" şeklinde H.992/1584 yılı tahrir defterinde rastlanılmaktadır.⁴⁶ Bu defter aslında TTd.610 numaralı defterin icmalidir. Fakat böyle olmasına rağmen Balis Sancağı'nın neden TTd.610 numaralı defterde yer almadığı anlaşılamamıştır.⁴⁷ Bu durumun aşağıda ele alınacak olan Balis'e ait müstakil tahrir defterinin hazırlanmış olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Balis hakkında derli toplu bilgilere H.995/1587 yılında Canpoladoğlu Hüseyin Paşa'nın öncülüğünde hazırlanmış icmal türü defterde erişilmektedir. Bu defter benzer örneklerine rastlanılmadığı için Bâlis'e ait arşivlerdeki yegâne defter durumundadır. Defterin Canpoladoğlu Hüseyin Paşa tarafından hazırlanmış olması da aslında önemlidir. Bu defter bağlamında Bâlis'e bir noktada Canpoladoğullarının hayat verdiği söylenebilir. Bu dönemde Fırat'tan bölgeye arklar vesilesiyle getirilen su, sadece kentteki dut bahçelerini değil, güzergâhtaki köylere hayat vermiştir. Hem Bâlis'te hem de arkların güzergâhındaki köylerde meyve ağaçları, bağ ve bahçeler yeşermeye başlamıştır. Canpoladoğlunun ölümü bir bakıma Bâlis'in de ölümü olarak ifade edilebilir. Nitekim kentin bir harabeye dönmesi bu olayla başlamıştır.⁴⁸

Hüseyin Bey tahriri dâhilinde Balis'in merkez kazası ve mahalleleri, bağlı nahiye veya kazaları ile bunlara ait köy ve mezralar hakkında bilgilere erişilememektedir. Nitekim aşağıda tafsilatlı görüleceği üzere Bâb, Cebbul ve Menbic nahiyelerine bağlı köyler ve mezralar kayıtlıdır. Dolayısıyla klasik bir kaza çalışmasında olduğu gibi merkez mahalle, köy ve mezraları ile kazaları ile bağlı köy ve mezraları arasında kıyas yapma fırsatı bulunmamaktadır. Hatta defterin hazırlandığı tarihten önceki ve sonraki defterlerde benzer durum olduğundan tarihsel süreçteki değişimi ortaya koyma ihtimali de olmamıştır. Ayrıca sık sık belirtileceği üzere yer adlarının hatalı okunma ihtimali dâhilinde iskân mahallerinin tespitinde kimi eksiklikler yaşanmış olabilir. Dolayısıyla bu tür uzun erimli ve karşılaştırmayı esas alan bir çalışmadan ziyade defteri esas alan bir yaklaşım sergilenmiştir. Her ne kadar Bâb, Cebbul ve Menbic'e bağlı oldukları belirtilmişse de defterdeki köy ve mezralar Balis'e ait iskân birimleri olarak görülmüştür.

⁴⁶ BOA. TTd.544, H.992/1584, s. 77.

⁴⁷ BOA. TTd.610, H.992/1584, bu defterde Cebbul, Bâb, Menbic nahiyeleri ile Türkmanan-ı vilâyet-i Haleb yer almasına rağmen Balis sancağına dair bir kayıt yer almamaktadır. *397 Numaralı Haleb Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (943/1536) I*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. 9.

⁴⁸ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 217.

3. İdarî Bakımdan Balis: Cemaat, Köy ve Mezralar

Balis Sancağının merkez kaza, nahiye ve köylerine dair bilgiler defterde yer almadığında bölgedeki cemaatler ile zeâmet ve tımar hisselerini oluşturan köy ve mezralar dâhilinde sancağın idarî ve malî yapısına dair düşünceler ortaya konulacaktır.

3.1. Balis'teki Cemaatler

Çalışmada temel olarak H.995/1587 tarihli defter esas alınmıştır. Bu defter arşivde yer yer rastlanan ve Balis ile birlikte başka livaların tımar, zeâmet kayıtlarını ihtiva eden defterler⁴⁹ istisna tutulur ise Balis'e ait oldukça şümul bir bilgiye maliktir. Fakat Tablo 2'de görüldüğü üzere bazı hususlarda karşılaştırma yapmak amacıyla H.992/1584 yılı defterine de müracaat edilmiştir. Böylece Balis havalisindeki Arap cemaatlerinin tespiti ve durumları hakkında kimi bilgilere erişilmiştir. Bu sayede 1587 ve 1584 yılı tahrirlerinde de "Kefsire, Damalıca, Al-i Amir ve Beni Ahmed" isimli cemaat kayıtlarının yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu cemaatlerden elde edilen verginin neredeyse 2/3'ü Kefsire cemaatine aittir. Bu durum cemaatin bölgedeki diğer cemaatlere göre sosyo-ekonomik bakımdan çok daha diri olduğunu ortaya koymaktadır. Tahrir yıllarında cemaatlerin tek olarak veya toplamda ödedikleri verginin artmış olduğu anlaşılmaktadır. 1584 yılında 60.000 akçe ödeyen Kefsire cemaatinin vergisi iki yıl sonra 68.900 akçeye yükselmiştir. Kefsire'den sonra vergi miktarı yüksek olan cemaatler Damalıca, Ben-i Ahmed ve Al-i Amir şeklinde sıralanabilir. Cemaatlerin 1584 yılı toplam hâsılı 86.900 akçe iken 1586 yılında 99.300 akçe olmuştur. Bu artışta Kefsire Cemaatinin 8.900, Damalı'nın 3.900, Beni Ahmed'in 900 ve Al-i Amir'in 500 akçelik payları bulunmaktadır.

Tablo 2: Balis Sancağında Arap Cemaatler (1564-1586 Yılları Tahrirlerine Göre).

TKG.KK.TTd.229 (188/301) H.995/1587		TTd.544 H.992/1584, s.77
<i>Hasha-i Mir-livâ</i>		<i>Hashâ-i Hüseyin Bey Mir-livâ-i Balis</i>
Cema'at-i A'rab-ı Kefsire	68.900	60.000
Cema'at-i A'rab-ı Damalıca	23.900	20.000
Cema'at-i A'rab-ı Al-i Amir	3.500	3.000
Cema'at-i A'rab-ı Beni Ahmed	3.900	3.000
Toplam	100.200	86.000

3.2. Balis Zeâmet Kayıtlarındaki Köy ve Mezralar

Balis kazasının sınırlarını tam olarak saptamak oldukça güçtür. Nitekim müstakil bir kaza merkezi, bağlı nahiye ve köyleri bulunmamaktadır. Daha ziyade Bâb, Suruç, Menbic, Haleb ve Cebbul nahiyelerinden alınmış köy ve mezralardan oluşmaktadır. Bu nedenle defterde yer alan zeâmet ve tımar hisselerinin geçtiği iskân birimlerinden hareketle bir ekonomik coğrafyasının oluşturulması amaçlanmaktadır. Buradaki ekonomik coğrafya kullanımı tablolarda yer alan köy veya mezraların idarî bir hususiyetten ziyade vergi yani malî bakımdan Balis sancağı dâhilinde yer almış olmasından kaynaklanmaktadır. Canpoladoğlu Hüseyin Bey'in has gelirlerine katılmak üzere bir nevi Haleb merkez sancağı dahil olmak üzere Bâb, Cebbul, Menbic ve Suruç nahiyelerinden oldukça küçük ve hatta aşağıda ele alınacağı üzere aslında hârabe kimi idarî birimler esas alınarak yeni ve büyük bir ekonomik birim oluşturulmuştur. Bu izahın daha tafsilatlı bir şekilde anlaşılması için Tablo 3'te defterde yer alan zeâmet hisselerinin ve Tablo 4'te ise tımar hisselerinin bulunduğu köy ve mahalleler bağlı buldukları kazalar esas alınarak gösterilmiştir. Her iki tablodan da anlaşıldığı üzere 1587 yılında livâ olarak ifade edilen Balis idarî olarak etrafındaki sancaklara ve fakat malî olarak kendisine bağlı onlarca köy ve mezradan müteşekkil bir yapı mahiyetindedir.

⁴⁹ "Defter-i esâmi-i sipahiyân-ı livâ-i Balis", BOA. MADd.7419, s. 31-33, H.25 R.988/9 Haziran 1580.

Tablo 3: Zeâmet Hisselerinin Bulunduğu Köy ve Mahalleler ile Bağlı Buldukları Kaza/Nahiyeler

Sıra	Suruç		Bâb		Haleb	Cebbul	Menbic
	Mezra	Karye	Mezra	Karye	Mezra	Mezra	Mezra
1		Gökçe Öyük	Mahalli		Nefs-i Menbic	Sebmire	Ferşü'l-Kebîr
2		Tel Hars	Seyyid			Tepe	Ferşü'l-Sagîr
3		Seyyid Talib	Han Kubbe			Zekranî/Dekvanî	Ebu Sunkur nâm-ı diğeri Ebu Tuvan
4		Pare Pare-i Tahtanî	Ebu Tuvan			Geferebus/Akrabus	Beğ Viranı
5	Kemu		Resmü's-Sürur			Resmü's-Sard	Çalluca ve Çamur Viranı ve Ebu Amudeş
6		Alışar		Adil Bazarı		Hasiye	Salih nâm-ı diğeri Cünd
7		Kör Med/Mebid?	Cezireü'l-Vusta			Merc-i Halil	Hatem-i Sayyad
8		Cumlu	Selim ve Bağidin ve Resmü'l-Emir			Resmü'l-Ahmer nâm-ı diğeri Hamra ve Ebu Cure	Sübad ve Tel Halil
9		Yedi Kuyu	Ebu Alire				Vastanî ve Tel Melik ve Resmü'l-Hüseyn
10	Pedikkör		Dikme Taş ve Kavü'l-Kebîr ve Dümlüye				Yakub Viranı ve Eyücek
11	İnbaşı		Katma ve Resmü'l-Diba				Kaversuce ve Hasriye nâm-ı diğeri Salih
12	Göçerin			Caferin ve Toy Torcu			Çalluca
13		Tel Miyon	Şeyh Harraç				Tel Vadi
14		Kayacık	Karaca Viran-ı diğeri				Beğ Viranı
15		Uzun Hızır	Harabü'd-Diyâr				
16		Meşhed-i Kebîr	El-İnayetçe				
17		Pare Pare-i Fevkanî					
18		Şükran					
19		Kavin Humeyra					
20		Cesas/Hasas					
21		Tel Gazal					

VARLA YOK ARASINDA BİR OSMANLI SANCAĞI: BALIS

Tablolardaki yer adlarının Osmanlıca metinden okunabildiği kadarıyla oluşturulduğunu ifade etmek gerekmektedir. Halep ile literatür dâhilinde Balis sancağına malî olarak bağlı yer adlarının tespiti yapılamamıştır. Bu durum, pek çoğu Arapça olan yer adlarının hatalı okunmasından kaynaklanmış olabileceği gibi pek çoğu XVI. yüzyılın ilk yarısına ait olan literatürden kaynaklanmış olabilir. Neticede bu köy ve mezraların XVI. yüzyılın sonlarına doğru kurulmuş olma ihtimalleri bulunmaktadır.

Birecik Livâsına bağlı Suruç Nahiyesinin 4 mezrası ve 17 köyü; Haleb'in 1 mezra ve 1 köyü; Cebbul'un 8 mezrası; Menbic'in 14 mezrası ve Bâb'ın ise 14 mezra ve 2 köyü Balis kayıtları içerisinde yer almaktadır. Defterde yer yer bazı mezraların hudutlarında ya da yanında, yakınında buldukları köyler hakkında bilgiler yer almaktadır. Suruç Nahiyesinin Kemu mezrası ile Alişar köyünün İsmail Viranı; Pedikkör ve İnbaşı mezralarının ise Adil Bazarı köylerine yakın oldukları bu sayede anlaşılmaktadır. Yine Haleb'in Tel Bac köyü ise Menbic köyüne yakın bir konumdadır. Bu örnekler zeâmet hisseleri Balis'e bağlı kimi köy veya mezraların ayrıca tarif edildiklerini ortaya koymaktadır.

3.3. Balis'in Tımar Hisselerindeki Köy ve Mezralar

Balis Sancağının malî coğrafyası hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayacak olan bir diğer önemli kıstas sancağına ait tımar hisselerinin bulunduğu köy ve mezra adlarıdır. 1587 tarihli tahrir defterinde Balis'e bu bakımdan bağlı bir köy kaydı yer almamaktadır. Sancağın tüm tımar hisseleri mezralardan oluşmaktadır. Bu mezralar Tablo 4'te görüldüğü üzere Menbic, Bâb ve Cebbul nahiyelerine idarî olarak bağlıdır.

Tablo 4: Tımar Hisselerinin Bulunduğu Köy ve Mahalleler ile Bağlı Buldukları Kaza/Nahiyeler

Sıra	Menbic			Bâb			Cebbul
	Mezra			Mezra			Mezra
1	İncirli	50	Baş Keriz	Abdü'l-Vali	50	Albısa-Elbısa	Kusur
2	Kızıl Kuyu	51	Ammü'l-İtam	Tel Keyl	51	Resmü'l-Besat	Hezene
3	Ammü's-Şeyho	52	Timur Viranı	Tel Ammu's-Safa	52	Kargınlık	Ebu Hamsa/Humsa
4	Kafiü'l-Kebîr	53	Baş Keriz	El-Millecan	53	Resmü'l-Alma	Malumiye ve Hezane ve Serçe ve Resmü'l-Melik ve Gülabiye
5	Amm-ı Aşş	54	Nafah	Resmü'l-Amr	54	Resmü'l-Besat	Medayin-i Şarkî
6	Hatuniye	55	Bağlıya	Köyriş	55	El-Sevaki	Medayin-i Garbî
7	Dikme Taş	56	Kafiü'l-Kebîr ve Amm-ı Aşş ve Hatuniye	Ebu Feyza/Feyda	56	Tel Keyl	Tarsunun
8	Kızıl Kuyu	57	Medas-ı Şerefi	...	57	Tel Ammü's-Safa	Ayn
9	Ammü's-Sencer	58	Abdullah Arabî	Umliye	58	El-Millecan	Bâbu'n-Nimen
10	Güzir	59	Tarston	Tel Keyl	59	Resmü'l-Arab	Ammü'l-Mecin
11	Resmü'l-Kebîr	60	Ayn	Tel Ammu's-Safa	60	Köprü	Ebu Hamsa/Humsa
12	İki Ahur	61	Bâbü'l-Meynun	El-Millecan	61	Ebu Feyza/Feyda	Hezene
13	El-Hudiye	62	Ammü'l-Cebel	Resmü'l-Amr	62	Balabanü'l-Vani/Elvani	Serce

MURAT ALANDAĞLI

14	Resmü'l-Kelb	63	Çalluca	Ebu Feyza/Feyda	63	Gayra Megarek/Ayn-ı Mübarek	Resmü'l-Melik
15	Resmü'l-Sağır	64	Çukur Viran	Balabanü'l-Vani	64	Adbâba?	Gülabiye
16	El-Ma'budiye	65	Ebu Amudin	Telü'l-Ar			Ebu Alide/Abede
17	Yağluca/Bağluca Evran	66	Katma/Fatma	Kafü'l-Kebir			Semire
18	Tel Bayra	67	Baş Keriz	Amm-ı Avs			Telmelik nâm-ı diğer Mehaciye
19	Tafah/Tafaç	68	Resmü'l-Dert	Hatuniyye			Resmü'l-Hüseyn
20	Tel Vadi	69	Ebu Adişe	Mazlumiye			Ammü'l-Tam
21	Tel Bozan nâm-ı diğer Tel Katağa	70	Roma	Boğaz Kuyusu			Hezene
22	Habü'l-Kelb	71	Çukur Viran	Kefr Niam			Serce
23	Uğurlu	72	Ebu Amidin	Deyr-i Ebu Amir			Resmü'l-Melik
24	Derecik	73	Resmü'l-Hasan	Deyr-i Amir			Gülabiye
25	Hafız	74	Küçük Dolab	Boğaz Viranı			Cebü'l-Cebel
26	Dikilü Taş	75	Cebü'l-Kelb	Selim			Ebu Harun
27	Kelvi Gülvahi	76	Uğurlu	Baidin			Vastani
28	Boğaz Ören	77	Derecik	Resmü'l-Amr			Cefer Tuş
29	Kasım Viranı	78	Hafız	Mar'aşiye			Süvari
30	Eyücek	79	Deliklü Taş	Mar'aşiye			Bağlıya
31	Ammü'l-İtam	80	Katma/Fatma	Karataş			Tel-Sabire
32	Çeşm-i Sayyad	81	Maşkıra	Boğaz Kuyusu nâm-ı diğer Halebçik			Cefer Tuş
33	Zalamim	82	Ak Viran	Horıncak			Süvari
34	Resmü'l-Emir	83	Sağdıqça	Cebiliye?			Bağlıya
35	Resmü'l-Ayn	84	Kırıkçı	Simariye			Memun
36	Kirli	85	Bâb-ı Huz	Resmü'l-Kebir			
37	Gafertil	86	Sağdıqça	İki Ahur			
38	Kezirü'l-Sağır	87	Kirli	Harabi			
39	Vastali	88	Cerid/Harebü'l-Said	El-Hudiye			
40	Bayraklı	89	Resmü'l-Dert	Resmü'l-Kelb			
41	Şems-i Güney	90	Ebu Adişe	Resmü'l-Sağır			
42	Balaban Turmuş	91	Roma	Resmü'l-Dibe			

VARLA YOK ARASINDA BİR OSMANLI SANCAĞI: BALIS

43	El-Menahic	92	Kızıl Kuyu	Mazlumiye		
44	Karaca Evran-ı diğer	93	Ammü's-Senler/Şenci	Boğaz Kuyusu		
45	Amm-ı Dunuş	94	Balabanü'z-Zaman	Tel Figan		
46	El-Menahic			Resmü'l-İlyas		
47	Çeşm-i Sayyad			Burç-i Amir		
48	Mesnire			El-Yunak		
49	Geyik Mağara			Ammü'l-Mesud		

Tablo 4'te Menbic'in 94, Bâb'ın 64 ve Cebbul'un ise 36 mezrasının Balis Sancağı tımar hisseleri içerisi yer aldığı görülmektedir. Bu mezraların tarifinde yer yer yanında, yakınında oldukları köylerin isimleri yazılmıştır.⁵⁰ Bu rakamlar yukarıda belirtilmiş zeâmet hissesine mâlik köy ve mezra sayılarıyla beraber düşünüldüğünde Balis Sancağının bir bakıma idarî mahiyeti de ortaya çıkmış olacaktır. Burada kesin bir ifadeden kaçınılmasının nedeni yer yer belirtildiği gibi köy veya mezra adlarının akabinde üzere "tâbi" şeklinde devam eden ve idarî olarak Cebbul, Bâb, Menbic, Suruç ve Haleb'e bağlı oldukları anlamını veren referans ifadedir. Haliyle söz konusu köy ve mezraların idarî olarak Balis'e mi yoksa "tâbi" şeklinde referans verilen kazalara mı bağlı oldukları sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu köy ve mezralar ilk olarak idarî olarak bağlı buldukları kazalara ayrılmış ve incelenmiştir. Daha sonra da Balis Sancağını oluşturan iskân birimleri olarak görülmüşlerdir. Neticede bu köy ve mezralar arasında Balis Sancağının malî birer üniteridir. Bu nedenle Balis tahrir defterinde yer almışlardır. Bu tezat dâhilinde yine de Balis Sancağının bir haritasına erişilecekse bu köy ve mezraların sınırın belirlenmesinde etkili olacağı muhakkaktır. O halde bu sınırın Haleb'e bağlı bir mezra ve bir köy, Suruç'un 4 mezra ve 17 köy, Cebbul'un 44 mezrası, Bâb'ın 78 mezrası ve son olarak da Menbic'in 109 mezrasını kapsadığı söylenebilir. Bu köy ve mezraların yerlerinin tam olarak saptanmamış olmasından dolayı gerçek bir haritanın oluşturulması da mümkün olamamıştır.

4. Balis'in Malî Yapısı

Balis Sancağının idarî bakımdan sınırlarının oluşturulması noktasında yaşanan çıkmaz malî yapısının ortaya konulması hususunda da devam etmiştir. İdarî yapısına dair izahta oluşu gibi bu başlık altında da var olan cemaatler ile zeâmet ve tımar hisseleri bağlamında bir yaklaşım sergilenmiştir. Neticede bu üç başlık Balis'in iktisadını ortaya koyacak olan dinamiklerdir. Haliyle bu başlıklar dâhilinde bir saptamanın yapılması yerinde olacaktır.

4.1.Canpoladoğlu Hüseyin Bey Hasları

Canpoladoğlu Hüseyin Bey, Balis Sancağının tahrir etme görevi karşılığında sancakbeyliğini elde etmişti. Hazineye her yıl beş yüz bin akçe ödemeyi taahhüt etmiştir. Balis Sancağı tahririnden dolayı Şark seferlerine olan vazifeleri bir bakıma askıya alınmıştır.⁵¹ Balis Livâsı tahrir defterinin başında Canpoladoğlu Hüseyin Bey'in has gelirleri yer almaktadır. Bunlar arasında Kefsire, Damalıca, Al-i Amir ve Beni Ahmed isimli Arap aşiretlerinin 100.200 akçe ile ilk sırada yer almaktadır. Buna ilave olarak 15.900 akçelik "resm-i harir", dut ağaçlarından ipek böceğinin ürettiği kozo, 6.000 akçelik "mahsül-i erzen" yani darı ve 9.000 akçelik "resm-i kışlak" vergilerinin de dahil edilmesiyle toplam 127.000 akçelik bir meblağ ortaya çıkmaktadır.⁵² Akabinde tamamı Birecik Livâsı'nın Suruç Nahiyesi'nin 18 köy ve 4 mezradan oluşan 69.065 akçelik has gelirleri bulunmaktadır. Nihayet Haleb Livâsı'nın bir köy ve bir mezrasının yer aldığı 30.500 akçelik hassı yer almaktadır. Bu rakamlar dâhilinde Hüseyin Bey'in 226.565 akçelik hassa sahip olduğu görülmektedir. Hüseyin Bey haslarını oluşturan köy ve mezraların "hâlî hârabe" olmadıklarını belirtmek gerekmektedir. Zira aşağıda rastlanılacağı üzere zeâmet ve tımar hisselerini oluşturan köy ve mezraların yer yer tamamı "hârabe" olarak yazılmıştır.

⁵⁰ Bazı örnekler için Bz. Mezra-i Yağluca/Bağluca Evran, der-nezd-i Toyran, vr. 4/a; Mezra-i Bağhya der-nezd-i Tel-Hiş, 9/b; Mezra-i El-Sevaki, der-nezd-i Elmahsa, vr. 10/b, TKG.KK.TTd. 229 (188/301) H.995/1586.

⁵¹ BOA. A.DVNS.MHMd. 46/219, s. 110, H.989/1581; BOA. A.DVNS.MHMd. 63/7, s. 5, H.995/1586.

⁵² Defterde yer yer hesaplama hatalarına rastlanılmaktadır. Örneğin belirtilen kalemlerdeki meblağın toplamı 131.100 akçe olmalıdır. Ancak defterde 127.000 olarak yazılmaktadır. Bu ve diğer örneklerinde defterdeki rakamlar esas alınmıştır. TKG.KK.TTd. 229 (188/301), vr. 1/b.

4.2. Zeâmet Kayıtları

İncelenen tahrir defterinde Balis'in dört zeâmet kaydı bulunmaktadır. Bu hisselerle sahip olanlar ile hisseleri Tablo 5'te yer almaktadır. Bu hisselerin toplamının 54.498 akçe olduğu anlaşılmaktadır.⁵³

Tablo 5: Balis'teki Zeâmet Hisseleri

Sıra	Zeâmet	Görevi	Yekûn
1	Benâm-ı Hasan	An-müteferrikâ-i dergâh-ı âlî	11.998
2	Benâm-ı Ali Çavuş	An-Çavuşân-ı dergâh-ı âlî	18.000
3	Benâm-ı Mehmed bin Ahmed Paşa		6.500
4	Benâm-ı Mehmed		18.000
Toplam			54.498

1573 yılı defterinin 77. sayfasında “*Hass-ı Hüseyin Bey mîr-i livâ-i Balis*” başlığı altında köy ve mezra hâsıllarının yer aldığı 221.700 akçelik bir yekûn bulunmaktadır. Bu bölümün altına başka bir belirtme yer olmadığı için devamındaki zeâmet ve tımar hisseleri Balis'e ait olan hisseler olarak görülmüş ve incelenmiştir. Ancak elde edilen sonuçlar 1587 yılı tahririndekiler ile kıyaslandığında bunun pek de mümkün olmadığı düşünülmüştür. Nitekim her iki defterin zeâmet ve tımar adetleri ile yekûnları arasında oldukça büyük farklılıklar bulunmaktadır. O halde 1573 yılı tahriri adından da anlaşılacağı üzere Haleb Livası'ndaki has, zeâmet, tımar kayıtlarının icmâlî mahiyetindeydi.⁵⁴ Hüseyin Bey haslarının devamında farklı kazalara ait zeâmet ve tımar hisseleri deftere işlenmiştir. Bu bakımdan Balis'e ait kayıtlar olarak görmek doğru olamaz.⁵⁵ Ancak defterin ilgili bölümünde aşağıda görüleceği üzere Balis ile ilgili bazı bilgilere erişilmiştir.

4.3. Tımar Hisseleri

Hüseyin Bey'in hazırlanmış olduğu 1587 yılı tahrir defterinde 57 adet tımar kaydına rastlanılmıştır. Bâb, Cebbul ve Menbic nahiyelerinin nadiren köyleri yoğun olarak da mezraları hasıllarından oluşan tımar hisselerine malik sipahilerin isimleri Tablo 6'da yer almaktadır. Tablo'da yer alan tımarların hâsılı 463.588 akçedir. Bu meblağ içinde ayrıca 112.347 akçelik hisselerin de yer aldığını ifade etmek gerekmektedir.⁵⁶

Tablo 6: Balis'teki Tımar Hisseleri

Sıra	Tımar Sahibi	Yekûn	Hisse	Sıra	Tımar Sahibi	Yekûn	Hisse
1	Cuma Çavuş	15000		30	Hüseyin	15699	5999
2	Cuma Çavuş-ı diğer	12300		31	Mehmed	5999	
3	Ali	11000		32	Davud	5999	
4	Hemdem	15000	10000	33	Hüseyin bin Mehmed	7000	
5	Ali	11000	8800	34	Kara Cuma	6500	5000
6	Meyale bin Abdullah	22000		35	Mahsun bin Hızır	5000	
7	Derviş bin Mehmed	8000		36	Bayezid bin Lütüfî	15000	5000
8	Hüseyin Çavuş	22000	8000	37	Yunus bin Yakub	4500	
9	Murad	13000	8000	38	Kemal	8500	4500
10	Behram	8000		39	Ahmed bin Abdullah	4000	
11	Mehmed Çavuş	8000		40	Hacı Said	7000	4000
12	Ali	8000		41	Hüseyin	6000	4000
13	Mahmud	7000		42	Garib	8500	4000
14	Mehmed	10050	6999	43	Hüseyin	4000	
15	Hasan bin Abdullah	6500	4500	44	Ahmed	10050	3051
16	Kasım	8500	6500	45	Bayram bin Seydi Ali	3000	
17	İsmail	6500		46	Server	12500	3000
18	Ömer	6500		47	Ali bin Mustafa	6000	3000
19	Yusuf	6000		48	Mahmud	3000	
20	Ali bin Mehmed	5999		49	Hüseyin	3000	

⁵³ TKG.KK.TTd. 229 (188/301), vr. 1/b-2/b.

⁵⁴ “Haleb vilâyetinin nahiyelerindeki has, zeâmet ve tımar ile mukataatı ve Türkman tevâifini muhtevî icmâl defteri” BOA. TTd. 544, H.981/1573, s. 77.

⁵⁵ 1573 yılı tahriri esas alındığında Ruc, Menbic, Antakya, Harim, Zaviye ve Cebbul kaza/nahiyeleri olmak üzere 896.649 akçelik yekûna mâlik 38 adet zeâmet kaydı bulunmaktadır. Kilis ve Birecik miralayları, dergâh-ı âlî çavuşları, Haleb Çavuşları kethüdâsı ile Haleb hazine mukataacılarının zeâmet hisselerinin bulunduğu görülmektedir. BOA. TTd.544, H.981/1573, s. 78-93, bu defterin yer yer fersude olduğu ve bu nedenle kimi vergi mükellefi ile miktarlarının okunmadığını ifade etmek gerekmektedir.

⁵⁶ TKG.KK.TTd.229 (188/301), vr. 3/a-11/a.

VARLA YOK ARASINDA BİR OSMANLI SANCAĞI: BALIS

21	Hüseyin bin Abdullah	5999		50	Mehmed bin Hüseyin	6000	3000
22	Hüseyin bin Zeyni	5999		51	Mehmed	3000	
23	Aziz	5999		52	Ali	3000	
24	Ahmed bin Sevindik	5999		53	Hasan	7000	3000
25	İzzeddin	5999		54	Mahmud	22000	3999
26	Gündoğdu	6999	5999	55	Mahmud	2500	
27	Mehmed	9000		56	Hasan	6000	2000
28	Hüseyin bin Mecal	5999		57	Mahmud	4500	
29	Hasan bin Mecal	5999					
Toplam						463.588	112.347

Defterdeki kayıtlar bağlamında tespiti yapılan tımar sahibi sipahi sayısı 57 olmasına rağmen, kayıtların akabinde “tımar-ı sipahiyân 61” şeklinde bir not yer almaktadır. Bu farklılığın nedeni anlaşılacak şekilde birlikte ilerleyen sayfalarda “an-zeâmet neferân 4” ve “tımarhâ-i neferân 57” şeklinde not eklenmiştir.⁵⁷ Zeâmet kayıtlarının aksine tımar hisseleri bağlamında 1573 yılı ile 1587 yılı defterleri arasında bir kıyaslama yapmak mümkün olabilmektedir. Bunun için 1573 yılı tahririnde Hüseyin Bey haslarının altında yer alan köy ve mezralar 1587 yılı tahririndekiler ile kıyaslanmıştır. Sadece bu bölümdeki kıyasta 1873 yılında 33 köy ve mezranın 150.868 akçe tımar hissesi, 86.000 akçe cemaatlerden alınan vergi olmak üzere toplam 236.868 akçeye tekabül ettiği görülmektedir.⁵⁸ Diğer taraftan 1587 yılı tahririnde ise 24 adet köy ve mezranın 99.987 akçelik tımar gelirine 99.300 akçe cemaat gelirinin ilavesiyle toplamda 199.287 akçelik bir meblağın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu durumda 1573 yılından 1587 yılına gelinceye kadar Hüseyin Bey hasları bağlamında hem iskân birimleri ve hem de vergi miktarının azaldığı söylenebilir. Ancak cemaat vergilerinde ciddi bir artışın olduğu da gözlerden kaçmamaktadır. Ancak 1587 yılı defterinin sonunda cemân zeâmet hasılı 161.648 ve tımar hâsılı ise 393.024 olmak üzere yekûn 554.672 olacak şekilde kayıtlıdır.⁵⁹

5.Hâlî ve Hârabe Olan Balis Mezraları

Balis tahrir defterlerinde kayıtlı iskân birimleri iki özellikleriyle dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi yer haric ez defter olarak kaydedilmiş örneklerin varlığıdır. Bu tür kayıtlar bir öndeki tahrirde kayıtlı olmasına rağmen sonraki defterde bir şekilde kayıtlı olmayan yerler olarak görülebilir.⁶⁰ Kayıtlardan Mehmed’in zeâmet hissesini oluşturan mezralardan ikisi bu şekildedir. Ayrıca Hemdem, Yusuf, Gündoğdu, Bayezid bin Lütfi ve Hasan isimli sipahilerin tımarlarında da bu minvalde örneklere rastlanılmaktadır. Hatta Hemdem ile Bayezid bin Lütfi’nin tımarları hissesini oluşturan altışar parça mezraların tamamı bu şekildedir. Zeâmet ve tımarlardakilerin göz önüne alınmasıyla defterde toplam 18 adet hariç ez defter olarak yazılmış kaydın bulunduğu söylenebilir.⁶¹ Bu tür kayıtların bir kısmında ayrıca hâlî ve hârabe yer almaktadır. Dolayısıyla hem hariç ez defter hem de hâlî ve hârabe olarak yazılmışlardır. Bu türden yerlerin ise tamamen âtil, boş durumda oldukları ve büyük olasılıkla mamur, şenlendirilmek üzere hesaba katıldığı söylenebilir.

Balis’e ait tımar kayıtlarının dikkat çekici ikinci özelliği ise “hâlî ve hârabe” şeklinde ifadeleri sıklıkla barındırmasıdır. Yapılan inceleme neticesinde Balis defterinde yer alan Bâb Kazası’nın 64 mezrasının 4’ü hariç 60 tanesinin hâlî ve hârabe olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Menbic Kazası’nın 95 mezrasının yine 4’ü hariç 91’inin hâlî ve hârabe görülmektedir. Nihayet Cebbul’daki 36 mezranın 4’ü hariç 32’si hâlî ve hârabe’dir. Bu ifadeler dâhilinde defterde Menbic, Cebbul ve Bâb nahiyelerine ait tespiti yapılan toplam 195 mezranın 12’si hariç geriye kalan 183 tanesinin hâlî ve hârabe olduğu görülmektedir. Balis Sancağı’na ait Ruznamçe defterlerinde de benzer tabloyu görmek mümkündür. Ruznamçe defterleri Balis Sancağı tımarlarının tahrir yılından önce hâlî ve hârabe durumuna düştüğünü ortaya koymaktadır.

Derviş ve Ahmed veledân-ı Abrırrezzak, Ferhad bin Yakub, Hamza bin Pir Gayib ve Süleyman bin Hasan şeklinde sırlanabilecek olan sipahilerin hisselerini oluşturan mezraların da hâlî ve hârabe olarak kaydedildikleri görülmektedir.⁶² Benzer şekilde Ali, Haydar ve Cafer bin Murad isimli sipahilerin tımarları bu tür örnekler içerisinde gösterilebilir.⁶³ Bu durumda Balis Sancağına ait iki önemli sorunun gün yüzüne çıkmaktadır. Bunlardan ilki ne oldu da Balis’e iktisadî bakımdan bağlı bu mezralar hâlî ve hârabeye dönüştü? İkincisi ise mademki bu mezralar hâlî ve hârabeydi o halde neden bir zeâmet veya tımar hissesine dahil edilmişlerdir? Çalışmanın esasını oluşturan defter, bu iki sorunun cevabına dair teferruat içermemektedir. Bu nedenle cevaplarına dair yaklaşımların

⁵⁷ TKG.KK.TTd. 229 (188/301), vr. 12/a, 15/a.

⁵⁸ Bu rakamın defterde 221.700 şeklinde kayıtlı olduğu görülmektedir, BOA. Ttd. 544, H.981/1573, s. 77.

⁵⁹ “cem’an erkâm-ı zeâmet ve tımarhâ 554.672”, TKG.KK.TTd. 229 (188/301), vr. 15/a.

⁶⁰ Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK. Yayınları, Ankara 1987), s. XXV, XXVI.

⁶¹ TKG.KK.TTd. 229 (188/301), vr. 2/a, 3/a, 5/b, 6/b, 8/a, 11/b.

⁶² BOA. DFE.RZd.14, vr. 694/b, 695/a, H.5 Şevval 969/8 Haziran 1562.

⁶³ BOA. MADd.39/279, vr. 299/a-b, 301/a, 13 Safer 991.

olası gelişmelerden hareketle yazılmış olduğunun altını burada çizmek gerekmektedir. Soruların cevaplarına dair ilk yaklaşım Osmanlı imparatorluk idaresinin merkez-taşra idaresi dâhilinde sergilenebilir. Nitekim zaman zaman yerelde etkin nüfuz ve güce sahip kişi ya da ailelerin göreve atanma adı altında pasif hale getirildikleri bilinmektedir. Haliyle Haleb bölgesinde Canpoladoğulları aşireti ve özelde de Hüseyin Bey'in etkisini kırmak maksadıyla hâlî ve hârabe olmuş bölgelerden müteşekkil bir sancağa bey olarak atanması şeklinde bir yol izlenmiş olabileceği düşünülebilir. Bazen de bu durumun tam tersi yönünde bir işleyişi görmek de mümkündür. Canpoladoğlu Hüseyin Bey bölgedeki etkinliğini arttırmak maksadıyla özellikle ekonomik bakımdan güç elde etmek maksadıyla hazineye ait pek çok iskân birimini hâlî ve hârabe olarak görmüş, yazmış olabilir. Nitekim tahrir yılı ile örtüşen bir hükümda Hüseyin Bey'in "havâss-ı hümayuna ait bazı köyleri kimi şahıslar üzerine deruhte deyü yazarak...mirinin noksanına" sebep olduğu şeklinde bir şikâyete rastlanılmaktadır.⁶⁴ Ezcümle bu tür olasılıklar bir kenara bırakılır ise tahririn özünde var olan bir bölgenin birkaç yıllık gelirinin ortalamasını esas alan "tahmini bir vergi miktarı" belirleme metodunun Hüseyin Bey tarafından Balis için de uygulandığı söylenebilir. Bölgenin yeniden şenabâd, mamur olması maksadıyla Hüseyin Bey hâlî ve hârabe mezralar için tahmini bir hisse miktarı belirleyerek taliplerine veya etrafındakilere tahsis etmiştir. Dolayısıyla Balis tahririne has bu durumun, merkez ile yereldeki dinamikler arasında süregiden polemik ve politikadan ziyade bölgenin kendine has kimi özellikleri ile sınırdan yer alması ve demografisinin sebep olduğu bir dizi olumsuzluğun sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

6.XVI. Yüzyılın İlk ve Son Yarısında Balis'te Neler Yaşandı

Balis tahririndeki kayıtların hâlî ve hârabe olarak kaydedilmesine yol açan demografik, idarî, ekonomik ve sosyo-kültürel bazı olumsuzluklar nelerdir? Bunun tam olarak anlaşılabilmesi için tahririn yapıldığı dönemden yirmi, otuz yıl kadar geriye gitmek gerekmektedir. Bu dönemin referans kaynağı olarak görülebilecek olan mühimme kayıtları bu konuda hakikaten önemli bilgiler vermektedir.

6.1.Balis'e Hayat Veren Su Kanalının Tahrip Olması

XVI. yüzyılın ortalarına ait kayıtlarda Balis'in daha önceleri mamur ve oldukça güzel bir mahal olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Fırat Nehri'nden Balis'e kanallarla su taşınması bu durumun şüphesiz en önemli nedenlerinden biridir. Fakat aynı belgeler Balis'in bu durumundaki değişimin nedenine dair teferruat içermez. Sadece önceleri oldukça mamur olan Balis'in hâlî ve hârabe durumuna geldiği ve bundan kurtulmak için biran evvel harekete geçilmesine dair bilgileri sunar. Belgelerde "*Balis hârebeleri*" şeklinde geçen ifade hem Balis'i bu duruma sokan olayların XVI. yüzyılın ortalarında olduğunu ve bu olayların sebep olduğu yıkımın boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir. Aynı belgeler ayrıca yukarıda tartıştığımız Canpoladoğlu Hüseyin Bey tahririnin de neden yapıldığı yönündeki sorunun da cevabını vermektedir. Öyle ki bu belgelerde Balis harâbelerinin bir an önce yeniden ihya edilmesi için tımarların yeniden dağıtılması, Balis'te tımarı olanlara başka yerlerde tımar yazılmaması, müşterek tımar uygulamasından vazgeçilmesi ve gerekir ise başka bölgelerden sipahilerin bölgeye çekilmesinin doğru olacağına dair yaklaşımlar yer almaktadır. Balis'te müşterek tımarların sipahileri arasında çekişme ve anlaşmazlıkların peyda olduğu ve bu durumun tımar terklerinin önünü açtığı anlaşılmaktadır. Fazla zaman kaybedilmeden Balis'in eskisi gibi hazineye gelir getiren bir sancak haline getirilmesi için bu tımarların parçalanması ve sipahilerine ayrı ayrı yazılması elzemdir. Haleb Beyi'ne yazılan bir hüküm Balis tımarları hakkında oldukça tafsilatlıdır. Buna göre bölgedeki kılıç tımarı sayısı 112'dir. Fakat sefer emri geldiğinde 40, 50 sipahi ancak toplanabilmektedir. Bölgedeki sipahilerin bir kısmının fevt olması, bir kısmının çavuşluk gediğine sahip olması ve bir kısmının da özellikle Paşa Sancağı tımarların göz diktiklerinden dolayı bu durumun oluştuğunun altı çizilmiştir. Haliyle Balis Bey'i bu durumun önüne geçmek için kendi bölgesinde özellikle kılıç tımarı bulunan tımar erbaplarına başka diyarlarda tımar verilmemesi, tespit edilir ise yakalanıp tımar havzasına sevkinin sağlanması noktasında talepte bulunmuştur.⁶⁵

Ayrıca Fırat suyundan Balis'e su taşıyan kanalların tamiri hususu da sık sık dillendirilen oldukça önemli konulardandır. Fırat'tan Balis'e uzanan bu kanalın inşasında Fırat'ın debisi ve derinliği ile Balis'in konumu dönemin şartları bağlamında tam bir mühendislik pratiği edasıyla hesaplanmıştır. Suyun Balis'e taşınması ve kalesi ile kente nakli meselesi üzerine bir hayli kafa yorulmuştur. Hatta güzergâhta yer alan Biralta'nın Dağı'ndan da tünel açılarak suyun akışının sağlandığı görülmektedir. Bu konudaki belge söz konusu kanalın uzunluğu hakkında da bilgiye havidir. Nitekim Fırat'tan başlayarak onarılmış olan kısmı için 8.000 arşından fazlası ve henüz onarılmamış olan kısmı için de 30.000 arşından ziyade şeklindeki belirtmeden kanalın toplam uzunluğunun 38.000 arşın olduğu anlaşılmaktadır. Hüseyin Bey'in bahsettiği bu kanaldaki tahribatın insan eliyle yapılmış olabileceği gibi Fırat suyu taşkınları ile bunun doğal bir sonucu olan kil ya da misillenme gibi doğal bir yoldan kaynaklanmış olması muhtemeldir. Belgedeki izahatın Fırat ile Balis arasındaki mesafeye dair de fikir yürütebilmek mümkündür. Bu

⁶⁴ BOA. A.DVNS.MHMd. 62/91, s. 41, H.16 Cemaziyel Evvel sene 995/24 Nisan 1587.

⁶⁵ BOA. A.DVNS.MHMd. 24/875, s. 321, H.8 Zilhicce 982/21 Mart 1575.

mesafenin elbette kanal güzergâhına bağlı bir hesaplama olduğunun altını çizmek gerekmektedir. 38.000 arşın hesabından söz konusu kanalın 17,5 ilâ 24 km uzunluğunda olduğu söylenebilir.⁶⁶

6.2.Asi ve Eşkıya Urban (Çöl Arapları) Aşiretlerin Etkisi

Balis Sancağı'na ait tahrir defterinde iskân birimlerinin neredeyse tamamının hâlî ve hârebe olarak kaydedilmiş olmasının en önemli nedenlerinden birinin havalideki urbân aşireti ve faaliyetleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu aşiretin özellikle ekili ürünün hasadına yakın zamanda Balis havalisini adeta basarak mahsulü reyanın elinden aldığına dair pek çok mühimme kaydı bulunmaktadır. Yer yer havalideki konargöçer Türkmen taifesinin de benzer davranışlar sergiledikleri görülmektedir. Bu nedenle reyanın hem ödemesi gereken vergi ve hem de ihtiyaç duyduğu ürünü tedarik edemediği ve oldukça sıkıntılı bir yaşam sürdüğü bu belgelerde açık bir şekilde görülmektedir. İmparatorluk idaresi bu durumun önlenmesi, bölgede huzur ve güvenin sağlanması için Haleb defterdârı, Balis Beyi'ne sık sık talimatlar göndermiştir. Hatta bu olumsuz durumun bir an evvel sonlandırılması için sefer görev emri bulunan Balis Beylerinin sancaklarında kalmaları uygun görülmüştür.⁶⁷

Diyarbakır ve Haleb Beylerbeyleri ve kadıları ile Hama Beyi ile kadılarına hitaben kaleme alınmış hükümlerde aslında Rakka ile Haleb livâları arasında doğal bir sınır olarak görülebilecek olan Fırat Suyu'nun Arap aşiretlerince ihlal edildiğinden dem vurulmaktadır. Özellikle Rakka Sancağı'nda yer alan urban (Çöl Arabı) aşireti mensuplarının suyu geçerek Balis reayasının canına ve malına kastettikleri belirtilmektedir. Urbânda Al-i Külâbi/Gülâbi, Kara Ali, Al-i Mendes, Al-i Şakâki, Al-i Bucrak ve Al-i Usbe? isimli cemaatlerin bu eylemleri gerçekleştirdiklerinin altı çizilmektedir. Bu cemaatlere mensup olanların daima “fesâd-ı hâl içinde oldukları” ve zaman zaman toplanıp atlı veya yaya bir şekilde başta Balis olmak üzere Cebbul ve Menbic havalisini bastıkları reaya ve idarecilerden bazılarını katlettikleri dile getirilmektedir. Zaman zaman 400 kişiyi bulan başıbozuk Arap cemaati mensuplarının yol açtığı bu olaylarda bazen reaya ile görevlilerden oluşan 2 ilâ 10 arasında değişen reyanın katl ile 35'i bulan yaralama ve onların kadınları, kız ve erkek çocuklarının kaçırıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra 6 adet camuş ineği, 265 öküz, 80 merkep ve 700 keçi ile nice tür ve miktarda elbise ve eşyalarının alı konulduğuna şahit olunmaktadır. Daha sonraları Balis idarecilerinden de bu tür olayları sergileyenler olduğu görülmektedir. Nitekim ilk olarak Balis Beyi Kethüdasının reyadan değişik ad ve miktarlarda haksız yere vergi aldığına şahitlik edilmektedir. Daha sonraları ise 22 Eylül 1577 tarihli bir belgede bu tür olaylar silsilesine neden ve nasıl olduğunu tam olarak anlayamadığımız bir şekilde Balis Bey'i Hüseyin Bey'in de dahil olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle onun başrolü oynadığı kimi olumsuzluklar nedeniyle bir vakıf köyünün doğrudan etkilendiği ve reayasının terk-i diyar ettiği görülmektedir. Tahrir defterlerinde izine rastlamadığımız Kabariyye? isimli bu köy reyası Arap cemaatince baskın yemiş ve “*celâ-yı vatan*” etmişlerdir. Hüseyin Bey'in bu olayın da etkisiyle belki yaklaşık iki yıl sonra görevinden alındığı görülmektedir.⁶⁸

Arap cemaatlerine mensup kişilerin Balis bölgesinde kışladıkları ve bahar ile birlikte harekete geçerek ekili alanlara zarar verdikleri anlaşılmaktadır. Onların bu faaliyetleri nedeniyle Balis reayasının terk-i diyar ettiği ve yörenin adeta hâlî ve hârebeye “*Balis hârebesi*”ne dönüştüğü vurgulanmaktadır. Bu olumsuzluğun giderilmesi için gerekir ise hüs-n-i izâh ile bir bakıma istimâlet usulüyle Arap cemaati mensuplarının Balis etrafındaki hâlî ve hârebe bölgelere iskân ettirilmesi “*çift ve çubuk aldırub hâlî ve hârebe olan mezraların ziraat ettirilmesi*” noktasında Balis Bey'ine tembihte bulunulmuştur. Böylece hem Arap cemaatinin söz konusu olumsuzlukları ortadan kalmış olacak ve hem de Balis yeniden eskisi gibi “*şenleydüb ma'mûr olacak*”tır.⁶⁹

6.3.Değişen İklim Özelliklerinin Etkisi

Bir bölgedeki iskânın oluşması ve kararlılığı noktasındaki ikliminin etkisi yadsınamaz. Tarihte iklim şartları ve bağlı kimi olumsuzlukların yarattığı sıkıntıların terk-i diyarlara neden olduğu örnekler bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda yağış rejimi ve kuraklığın siyasî, malî ve toplumsal sonuçları üzerinde ilk ve etkili tespitleri yapanlardan biri Akdağ'dır.⁷⁰ Onun anlatısından edindiğimiz kadarıyla XVI. yüzyılın sonlarında soğukların çok ciddi derecede artması sonucu yağışlar azalmıştır. Bu tezat imparatorluk tarihinde en kurak dönemlerin

⁶⁶ BOA. A.DVNS.MHMd. 5/200, s. 86, H.9 Safer 973/5 Eylül 1565; BOA. A.DVNS.MHMd. 24/621, s. 234, H. 26 Muharrem 982/18 Mayıs 1574. Fırat Nehri ile Balis arasındaki kanalın 38.000 arşın uzunluğunda olduğu bilgisi dahilinde iki tür hesaplama yapılabilir. Bunlardan ilki Haleb kumaşı arşını üzerinden yapılan hesaplamadır. Buna göre bir arşın 62,88 cm'dir. O halde 38.000 arşın ise 23 km 894 metre olarak hesaplanabilir. İkincisi ise bir şer'i arşının “1 el arşın 24 parmak ve bir parmak 1,925 cm” hesabı üzerinden yapılabilir. Buna göre de aradaki mesafe yaklaşık olarak 17 km 556 m olacak şekilde hesaplanabilir., Arşın için Bk. Mehmet Erkal, “Arşın”, *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 411-413.

⁶⁷BOA. A.DVNS.MHMd.14/125, s. 95, H.9 Zilhicce 978/4 Mayıs 1571; BOA. A.DVNS.MHMd.14/1401, s. 947, H.978/1571; BOA. A.DVNS.MHMd.14/1402, s. 948, H.978/1571.

⁶⁸BOA. A.DVNS.MHMd. 23/219, s. 107, H.981/1573; BOA. A.DVNS.MHMd. 23/713, s. 321, H.981/1573; BOA. A.DVNS.MHMd. 24/875, s. 321, H.8 Zilhicce 982/21 Mart 1575; BOA. A.DVNS.MHMd. 30/484, s. 206, H.6 Rebiyyülevvel 985/22 Temmuz 1577; BOA. A.DVNS.MHMd. 30/526, s. 226, H.985/1577; BOA. A.DVNS.MHMd. 31/610, s. 275, H.9 Recep 985/22 Eylül 1577; BOA. A.DVNS.MHMd. 23/245, s. 122, H.981/1573; BOA. A.DVNS.MHMd. 38/263, s. 130, 15 Rebiyyülevvel 987/12 Mayıs 1579.

⁶⁹ BOA. A.DVNS.MHMd. 24/23, s. 9, H.15 Zilhicce 981/7 Nisan 1574.

⁷⁰ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, Barış Yayınevi, Ankara 1999.

yaşanmasına yol açmıştır.⁷¹ Özellikle III. Mehmed (1595-1603) döneminde kible ve karayel rüzgarlarının şiddeti, dondurucu havaya yol açmış ve kervanlar ile gemiler yol alamaz olmuştur.⁷²

Balis havalisinde XVI. yüzyılın son çeyreğinde bu minvalde bir dizi olumsuzluğun yaşandığı anlaşılmaktadır. Nitekim döneme ait bazı belgelerde “yağmurun yağmadığı” şeklinde etkili bir kuraklıktan bahsedilmektedir. Bu durum hem reayanın hem de idareci ve görevlileri elbette olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Balis sipahilerinin sefer görev emirlerine uymamaları ve reayanın cela-yı vatan etmelerinin bir nedeni de bu iklim şartları olmalıydı.⁷³

6.4. Tezkiresi Verilmemiş Tımarlar

Canpoladoğlu Hüseyin Bey’in Balis’in yeniden eski günlerine kavuşması ve bu vesileyle hazineye gelir getirmesi için sahada ciddi bir uğraş sergilediği görülmektedir. Gerek imparatorluk idaresinin sık sık altını çizdiği mirinin zarar görmemesi ve gerekse de yereldeki tımarlıların huzuru için deftere olağan açıklığıyla tımarlar işlenmiştir. Fakat defterin sonunda ise henüz sipahisine tezkire verilmemiş olmasına rağmen hisse payları yapılmış bazı tımarlar bulunmaktadır. Bu bir bakıma dağıtım hazır tımarlar anlamındaydı. Bu tımarların önceki tahrirlerdeki durumu hakkında bilgiye sahip olmadığımızdan Hüseyin Bey’in gayretiyle küçültülmüş tımarlardan mı oluştukları, müşterek tımarların sonucunda mı ortaya çıktıkları veya kimsenin rağbet etmemesinden dolayı mı atıl kaldıkları anlaşılamamaktadır.

Tablo 6: Balis’te Henüz Sahiplerine Tezkiresi Verilmediği İçin Kalan (Boş) Tımarlar

Sıra	Bâb		Cebbul		Menbic		Toplam	Hisse							
	Mezra	Hâsıl	Mezra	Hâsıl	Mezra	Hâsıl		5.000	4.000	3.999	3.450	3.000	3.199	2.500	2.000
1	2	5700	4	11499			17.199		2			2	1		
2	4	11000			3	8000	19000	1	2			2			
3	4	12000	1	1500	2	5500	19000		1			5			
4	2	4500			4	12.000	16.500		1			2		1	2
5	2	5500	2	5500	5	9000	19000		1			5			
6	1	2500	1		7	15500	18000					6			
7	2	5000	1		7	14000	19000		1			5			
8	1	2500	1		5	12950	15450				1	4			
9			2	4499	14	10000	14499		2	1		1			
Toplam	18	48700	12	22998	47	86950	157.648	1	10	1	1	32	1	1	2

Ancak bu tımarların nerelere ait oldukları hâsılları ve hisselerinin dağılımına dair bilgilere erişebilmekteyiz. Buna göre Bâb’ın 18, Cebbul’un 12 ve Menbic’in ise 47 adet mezrasından oluşturulmuş fakat tezkireleri verilmemiş tımarların bulunduğu anlaşılmaktadır. Bâb’ın 18 mezrasının 48.700 akçelik, Cebbul’un 12 mezrasında 22.998 akçelik ve Menbic’in 47 mezrasında 86.648 akçelik tımar hissesi olmak üzere 158.648 akçelik bir hâsılı oluşturulmuştur. Bu hâsıl Tablo 6’da da görüldüğü üzere 49 hisseye ayrılmıştır. Hisselerin yarısından fazlasının 3.000 akçelik hisseler olduğu görülmektedir. Küsurlü hisseler ile 5.000 akçelik hisse sadece birer kez kullanılmıştır. Hüseyin Bey’in hazırlamış olduğu tahrirden hareketle bir icmal defterinin düzenlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim zeâmet, tımar olarak ayrılmış ve tezkiresi verilmemiş, hisselenirilmiş boş tımarlar şeklinde bir dizilim göstermektedir. Bu defterde tımar veya zeâmet sahiplerinin isimleri belirtilmeyip sadece hisseye konu köy veya mezranın yer alacağı şekilde bir metoda gidilmiştir. Tımar çizgisinin altına hisseyi oluşturan köyler ve mezraların isimleri ile hisse miktarları kaydedilmiştir. Bu defterin sonraları kontrol amaçlı kullanıldığı ve üzerine kimi derkenarların alındığından anlaşılmaktadır.⁷⁴

⁷¹ Sam White, *Osmanlı’da İsyân İklimi (Erken Modern Dönemde Celali İsyânları)*, Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 191.

⁷² Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 176-177.

⁷³ BOA. A.DVNS.MHMd.14/1401, s. 947, H. 978/1571; BOA. A.DVNS.MHMd.14/1402, s. 948, H. 978/1571; BOA. A.DVNS.MHMd.15/2159, s. 257, H. 979/1572.

⁷⁴ TKG.KK.TTd.523 (152/533), s. 1-22. Bu defterin kapağındaki nottan hareketle bir Derdest Defteri olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

7.Balis'e Ait Son Perde: XVII.-XVIII. Yüzyıllar

Tahrir sonrası dönemde bu mezralara ne oldu sorusunun da mevcut kaynaklar dâhilinde cevaplanması zordur. Pekâla bir kısmı iskân mahalli ve tımar hisselerine konu olma özelliklerini yitirmiş olabilir. Diğer taraftan bir kısmı da belki mezradan köye dönmüş olabilir. Köy adları ve yazımları ile okunmaları noktasındaki olasılıkları ve eksiklikleri daima akıldâ bulundurarak bu hususta çok da kesin ifadeler kurmaktan imtina edilmiştir. Bu düşünce dâhilinde Balis'in avâız kaydı olmasa da Haleb avâız defterlerini konu edinen çalışmalardaki Bâb, Cebbul ve Menbic kazaları köyleri, 1587 yılı tahrir defterindeki mezzalar ile kıyaslandığında bu mahiyette örneklere tesadüf edilememiştir.⁷⁵

XVII. yüzyıla gelindiğinde özellikle Haleb kırsalı, iç çekişmeler ve salgın hastalıkların tetiklediği yatay nüfus değişkenliklerine sahne olmuştur. Güvenlik ve beslenmeye bağlı kente olan bu göç, kırsalda tenhalaşmaya yol açmıştır. 1672 yılında Suriye'nin kuzeyini ziyaret eden Abbe Carre'nin "... yüz yaşında ihtiyar bir adam bana buranın Suriye'nin en zengin, en verimli ve kalabalık yerlerinden biri olduğunu anlattı. Gençliğinden orada 50 kasaba ve 400 köy olduğunu hesap ediyordu; artık etrafta on beş-yirmi fersahlık bir alana yayılmış harabelerden başka bir şey değildiler ..." şeklindeki notları da bu durumu ortaya koymaktadır.⁷⁶

1576-86 yıllarında ise Balis Sancağı "*Rakka Beylerbeyliğine ilhâk*" olunmuştur. Bu durumun nedenine dair bir teferruat bulunmamaktadır.⁷⁷ Balis'in XVI. yüzyılın son çeyreğinde önce kimi idarî düşünce ve gerekçelerle Rakka'ya bağlandığı akabinde ise yakınlığından dolayı tekrar Haleb'e bağlı hale getirildiği anlaşılmaktadır.⁷⁸

Balis Sancağı tımarlarının sonraki durumları hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. Nitekim Balis tımarları ile ilgili en çok ifraz ve sefer eşmemek yani sefere görevli iken katılmamaktan kaynaklı işlemlerin yapıldığı görülmektedir. Bu bilgilerden Balis sipahilerinin bir şekilde düzenin sağlandığı veya sağlanmaya çalışıldığı XVI. yüzyılın sonlarından tekrar XVI. yüzyıl ortalarındaki duruma doğru evirildikleri söylenebilir. Nitekim Balis sipahileri tertip edilen Tebriz, Gori, Şirvan, Şark, Revan, Gence ve Gürcistan seferlerine memur iken bu göreve katılmamışlardır. Sipahilerin sadece sefer emirlerine değil yer yer çağrıldıkları kale tamirleri görevlerine de pek kulak asmadıkları görülmektedir.⁷⁹

Balis'in özellikle XVIII. yüzyılı hakkında sancak tevcih defterleri başta olmak üzere bazı kaynak serisi vesilesiyle bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bu dönemde de Haleb'e bağlı kazalardan biri olan Balis'in en temel problemlerinden birinin iskân faaliyetleri ve urbân eşkıyasıyla mücadele olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 1587 tarihli defterin hazırlanmasını tetikleyen ve XVI. yüzyılı ilk yarısında baş göstermiş olan bir dizi olumsuzluğun yol açtığı yıkımın etkilerinin XVIII. yüzyıla kadar devam ettiği söylenebilir. Balis'in uzun bir süre İskân başbuğlarına arpalık olarak verilmesinin nedeni de yaşanan bu yıkımdan kaynaklanmış olmalıdır.⁸⁰ Urbân eşkıyasının bölgedeki faaliyetlerinin önünün alınması için Adana Beylerbeyi Kasım'a Balis arpalık olarak bırakılmıştır.⁸¹ Balis'e yönelik iskân işlerinin takip ve tesisi Başbuğ sıfatıyla "*Şahin Bey oğlu Firuz*"a verilmiştir. Firuz Bey'in oldukça uzun süre Balis ile ilgili görevleri üstlendiği anlaşılmaktadır. Firuz Bey özellikle Rakka'ya Türkmen iskânı sağlamak görevi karşılığında Balis livâsı mutasarrıflığını üstlenmiştir.⁸² Ondan sonra da oğlu Kenan ve Kenan'dan sonra İsmail'in de aynı görevi yürüttüğü görülmektedir.⁸³ Balis livâsı mutasarrıflığı sonraları sırasıyla Kasım Paşa, Hasan, Ömer, Şaban Bey, Emir Can/Han Bey, Hayrettin ve İbrahim isimli kişilere verilmiştir.⁸⁴ Bu tür görevlendirmelerin genellikle kendi sancak veya kazalarındaki gelirleri yeterli olmayan kişilere idari bölgelerdeki bir ya da birkaç sancağın gelirinin de "*arpalık*" olarak verilmesiyle oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle zaman zaman da iltizam üzere de tasarruf etmişlerdir.⁸⁵ Balis, bazen de Emir Han Bey, Malkoç Bey ve Kasım Paşa örneklerinde rastlanıldığı üzere "*kayd-ı hayat*" şartıyla arpalık olarak verilmiştir.⁸⁶ XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun değişen dünya şartlarında atmış olduğu adımlar bağlamında Balis de nasibini almıştır. Bu döneme ait Balis ile ilgili oldukça az belgenin olduğu

⁷⁵ Öztürk, agm, 249-293; Avâız defterindeki köylerin pek çoğunun "havâss-ı hümayun" ve "Haremeynü'ş-Şerife" ayrıldığını çok azının tımar ve reaya adına yazıldığını da ifade etmek gerekmektedir. Çakar, *17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri...*, s. 298, 299, 318,319.

⁷⁶ Eldem-Goffman-Masters, *age*, s. 41.

⁷⁷ BOA. KKd. 262, s. 76.

⁷⁸ BOA. A.DVNS.MHMd. 66/234, s. 111, H.998/1590; BOA. A.DVNS.MHM. 66/434, s. 203, H.998/1590.

⁷⁹ "Livâ-i Balis", fi sene 998, BOA. MADd. 39/278, vr. 298/a, 299/a-b, 301/b, 302/a, 303/3-b, 304/a-b, 305/a-b, 306/a-b, 307/a; BOA: MADd. 39/279, vr. 298/b, 299/a-b, 300/b, 301/a, 302/a-b, 303/b, 304/a-b, 305/a, H. Zilkade 996-30 Ramazan 998, 22 Safer 998.

⁸⁰ BOA. AE.SAMD.III.117/11578, H.20 Ca. 1142/11 Aralık 1729.

⁸¹ BOA. KKd. 266, s. 65, H.11 Şevval 1050/24 Ocak 1641.

⁸² BOA. A.NŞTd.1355, s. 13,14, H.24.C.1130/25 Mayıs 1718; BOA. A.RSKd.1568, s. 20, H. 24 C. 1130/25 Mayıs 1718; BOA. A.RSKd.1572, s. 11, 17 Ca.1134/5 Mart 1722; BOA. A.RSKd.1551, s. 21, H.29 Ca. 1112/11 Kasım 1700.

⁸³ BOA. A.DVNS.MHMd.126/171, s. 43, H.Ca.1129/Nisan 1717; BOA. AE.SAMD.III.117/11578, H.20 Ca. 1142/11 Aralık 1729.

⁸⁴ Bu kişilerin Kırşehir, Siverek, Azez'de görevli oldukları anlaşılmaktadır. BOA. A.RSKd.1512, s. 66, 33/b; BOA. KKd.266, s. 65, H.11 Şevval 1050/24 Ocak 1641-H.3 Şevval 1157/ 9 Kasım 1774.

⁸⁵ Çakar, *17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri...*, s. 71.

⁸⁶ BOA. KKd.266, s. 65, H.9 R. 1041/1 Ağustos 1637- 14 Ekim 1637.

görülmektedir. Bunlardan biri XIX. yüzyılın sonlarına aittir. Bu belge sayesinde Balis'in bu dönemdeki köy ve mezralar hakkında olmasa da kalesi ile ilgili bazı bilgilere erişilmektedir. Nitekim toplam 22 kale muhafızının bulunduğu Balis Kalesi dizdârının Halil ve kethüdasının ise İbrahim olduğu bu sayede anlaşılmaktadır.⁸⁷

SONUÇ

Sözel anlatıda mazisi insanlık tarihi kadar eski olan Balis'in tarihsel olarak ilk izleri IV. yüzyıla dayanmaktadır. Balis, Fırat'ın kıyısındaki ender ve şanlı Ortadoğu iskân mahallerinden biridir. Fırat ile olan bu bağdaşıklığı bir bakıma pek çok açıdan gelişmesine yol açmıştır. Fakat aynı zamanda kimi olumsuzlukları da tetiklemiştir. Bu nedenle bir dönem iki ayrı medeniyet ve inancın sınır şeridinde yer almasının açığı faturasını ödemiştir. Ancak yine de çöl ortasındaki yeşili, hoş havası ile Müslüman ve Hristiyan idarelerin önemli merkezlerinden biri olmuştur.

Osmanlı idaresine geçişiyle beraber Haleb Eyaleti dâhilinde önemli sancaklardan biri haline gelmesinde de şüphesiz bu özellikleri etkili olmuştur. Haleb'e ait tahrir defterlerinde açık bir şekilde görülmesi de XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar siyasî, askerî ve sosyo-kültürel bakımdan gayet dingin bir havanın hâkim olduğu söylenebilir. Fakat Şam ile Haleb arasındaki temeli çok daha eskilere dayanan siyasî ve malî alandaki rol kavgası her ne kadar bu iki büyük idarî birimin uzağında yer alsada Balis'e de sirayet etmiştir. Balis için bir başka devrin başlangıcını bu sürtüşme aralamıştır. Merkez-taşra irtibatındaki kopukluk, yereldeki güç mücadelesi, reyanın ve sipahilerin sıklaşan ve uzayan seferle olan imtihanına değişen iklim özellikleri de eklenince Balis'te eski normaller mumla aranır olmuştur. Tarih şeridi XVI. yüzyılın ikinci yarısını işaret ettiğinde Balis'te bu tür olumsuzlukların yol açtığı bir askerî, idarî ve sosyal yıkım yaşanmaya başlamıştır. Kılıç tımarı Balis'te bulunan sipahiler bir yolunu bularak başka sancaklardaki hisselerin peşlerine düşmüşlerdir. Reaya artan idareci baskıları ve Arap eşkiyasının zulmünden kurtulmak için terk-i diyar etmiştir. Böylece yüzyılın ilk yarısına Haleb'in mamur sancakları arasında ve hazinenin önemli gelir kalemlerinden biri olarak giren Balis'te yüzyılın ikinci yarısında dirlik ve düzen kalmamıştır. Reyanın terk ettiği iskân mahalleri Balis harabesi olarak kayda geçmiş ve büyük bir çöküntüyü gözler önüne sermiştir.

Güneydeki asi Arap aşiretleriyle kuzeyde imparatorluk nizamına nispeten uyumuş olanlar arasında yer alması ve mazisindeki parlaklık nedeniyle Balis daima göz önünde tutulmuştur. Haleb dolaylarında verginin toplanması ve dirlik düzenin sağlanması arayışları sürerken bölgedeki Canpoladoğlu Aşireti ve bu aşiretin önderi Hüseyin Bey imparatorluk ricali arasında ön plana çıkmıştır. Hüseyin Bey Kilis ve Balis sancaklarının tahririni gerçekleştirme taahhüdünde bulunmuştur. Onun bu görevi kabullenmesinde bireysel beklentiler ile imparatorluk ricalinin emellerinin etkisi yadsınamaz. Neticede Hüseyin Bey olabildiğince kısa sürede Paşa olmayı ümit etmekteydi. Balis tahrir defterinin hazırlanması serüveni de böylece başlamıştır.

İncelenen 1587 yılına ait tahrir defterinde Balis'in imparatorluğun diğer sancaklarında görüldüğü üzere merkez kaza, köy ve mahalleleri bulunmamaktadır. Hüseyin Bey'in hazırlamış olduğu tahrir defterindeki zeâmet ve tımar hisselerini oluşturan köy ve mezraların tamamı Menbic, Bâb, Cebbul, Haleb ve Birecik kazalarına bağlıdır. Köy kayıtları ender olarak zeâmet hisselerinde geçmektedir. Tımar hisselerinin çoğu hâlî ve hârabe olan mezralardan oluşturulmuştur. Böylece aslında idarî olarak sıralanan kazalara bağlı malî olarak da Balis'e ait olan mezraların oluşturduğu kocaman bir iktisadî ünite ortaya çıkmıştır. Hüseyin Bey özellikle Bâb, Cebbul ve Menbic'e ait terk edilmiş mezraları esas alarak yeniden şenabâd etmek şartıyla zeâmet ve tımar olarak tespit etmiş ve dağıtmıştır. Balis'in tekrar eski durumuna kavuşması için tahmini bir hesap ve öngörü yoluyla hisse paylarını ortaya çıkarmıştır. Onun bu düşüncesi nedeniyle incelenen defterin sonunda yer alan boşta olan veya dağıtılamamış tımar hisseleri ortaya çıkmıştır.

Merkezde imparatorluk idaresinin ve yerelde Hüseyin Bey'in Balis'i yeniden diriltme noktasındaki gayretleri XVII. ve XVIII. yüzyıl kaynaklarının işaret ettiği üzere askıda kalmıştır. Balis merkezinde asırların tozunu, pasını barındıran ve olup bitene şahitlik etmiş kalesi ile giderek bir köy'e dönüşecektir. XIX. ve XX. yüzyıl imparatorluğun Haleb Eyaleti haritalarında da dahi yer yer görülmeyecek kadar küçülecektir.

⁸⁷ “Cemaat-i mustahfizân-ı Kal'a-i Balis”, BOA. MADd.5476, s. 15, H.1300/1882.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

a. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri, A.DVNS.MHMD.2/174.
Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri, A.DVNS.MHMD.3/756.
Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri, A.DVNS.MHMD.5/200.
Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri, A.DVNS.MHMD.14/125.
Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri, A.DVNS.MHMD.15/2159.
Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri, A.DVNS.MHMD.23/219.
Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri, A.DVNS.MHMD.24/23.
Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri, A.DVNS.MHMD.30/484.
Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri, A.DVNS.MHMD.31/610.
Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri, A.DVNS.MHMD.38/263.
Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri, A.DVNS.MHMD.46/219.
Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri, A.DVNS.MHMD.47/430.
Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri, A.DVNS.MHMD.62/91.
Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri, A.DVNS.MHMD.63/7.
Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri, A.DVNS.MHMD.66/234.
Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri, A.DVNS.MHMD.126/171.
Tahvil (Nişan) Kalemi Defterleri A.NŞTd.1355, s.13,14.
Tahvil (Nişan) Kalemi Defterleri A.NŞTd.1512, s.66, 33/b.
Tahvil (Nişan) Kalemi Defterleri A.NŞTd.1551, s.21.
Tahvil (Nişan) Kalemi Defterleri A.NŞTd.1568, s.20.
Tahvil (Nişan) Kalemi Defterleri A.NŞTd.1572, s.11.
Ali Emiri Ahmed III. AE.SAMD.III.117/11578.
Timar Ruznâme (Timar Ve Zeâmet Tevcihi) Defterleri. A. DFE.RZd.14.
Kâmil Kepeci Defteri.KKd.262.
Kâmil Kepeci Defteri.KK.d.266.
Maliyeden Müdevver Defterler. MADd. 39/278.
Maliyeden Müdevver Defterler. MADd.44.
Maliyeden Müdevver Defterler. MADd.563.
Maliyeden Müdevver Defterler. MADd.5476.
Maliyeden Müdevver Defterler. MADd.7419.
Tahrir Defterleri. TTd.93.
Tahrir Defterleri. TTd.544.
Tahrir Defterleri. TTd.610.

b. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKG.KK.)

TKG.KK.TTd.229; 523.

c. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (İBB.AK.)

İBB. Atatürk Kitaplığı, 912.569 MER Hrt.011178.

2. Araştırma Eserler

397 Numaralı Haleb Livâsı Mufasssal Tahrîr Defteri (943/1536) I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, Barış Yayınevi, Ankara 1999.

BARCAN, Ömer Lütfi, "Tarihî Demografi Araştırmalar ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, s. 1-26.

BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C. I, çev. M. Ali Kılıçbay, Eren Yayınları, İstanbul 1989.

ÇAKAR, Enver, *17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2006.

ÇAKAR, Enver, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2003.

DÜZER, Hikmet, *Müneccim Başî Sahaifü'l-Ahbar II (52-83)e göre Abu Cafer Al-Mansur*, (Yayınlanmamış Bitirme Tezi), İstanbul 1971.

ELDEM, Edhem, Goffman, Daniel ve Masters, Bruce. *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, Haleb, İzmir ve İstanbul*, çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

EMECEN, Feridun M. ve ŞAHİN, İlhan, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", *Belgeler- Türk Tarihi Belgeleri Dergisi*, XIX/23, 1999, s. 53-121.

EMECEN, Feridun, "Canbirdi Gazâli", *DİA*, C. VII, İstanbul 1993, s.141-143.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Yakın Şark III: Suriye ve Filistin*, TTK. Yayınları, Ankara 1974.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, III. Kitap, C. 2, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

İNALCIK, Halil, *Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK. Yayınları, Ankara 1987.

KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tatbikatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997.

KINA, Firuzan, "Hitit Devleti İçin Kuzey Suriye'nin Önemi", *Atatürk Konferansları*, IV, TTK. Yayınları, Ankara 1970-71, s. 1-13.

KUNT, Metin, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.

KURULAY, Sezin Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007.

MASTERS, Bruce, "Haleb (Osmanlılar Dönemi)", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 244-247.

MASTERS, Bruce, "Haleb: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Haleb, İzmir ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 19-87.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Târîhi*, C. II, çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968.

Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Haleb, haz. C. Eroğlu, M. Bâbuçoğlu ve M. Köçer, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) Yayınları, Ankara 2012, s. 71-97.

ÖZERGİN, Kemal, "Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şirvân Seferi ile ilgili Üç Manzûme", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, II, 1971, s. 255-288.

ÖZTÜRK, Mustafa, "1606 Tarihli Haleb Avarız-Hane Defteri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (OTAM), VIII, Ankara 1997, s. 249-293.

ÖZTÜRK, Serhat, *Haleb*, Can Yayınları, İstanbul 2011.

RAYMOND, Andre, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, çev. A. Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Sahaifü'l-ahbar, Müneccimbaşı Dede Derviş, çev. Ahmed Nedim, İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1285/1896.

SAKAOĞLU, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.

VARLA YOK ARASINDA BİR OSMANLI SANCAĞI: BALİS

SAUVAGET, J., “Haleb”, *İA*. V/I, Eskişehir 1997, s. 117-122.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, haz. Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992.

TANSEL, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, MEB. Yayınları, Ankara 1969.

Türk Ansiklopedisi, “Balıs”, C. V, MEB. Yayınları, Ankara 1952, s.151.

VENZKE, Margaret L., “Syria’s Land-Taxation in the Ottoman ‘Classical Age’ Broadly Considered”, V. *Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, TTK. Yayınları, Ankara 1990, s 419-434.

WHİTE, Sam, *Osmanlı’da İsyân İklimi (Erken Modern Dönemde Celali İsyânları)*, Alfa Yayınları İstanbul 2013.

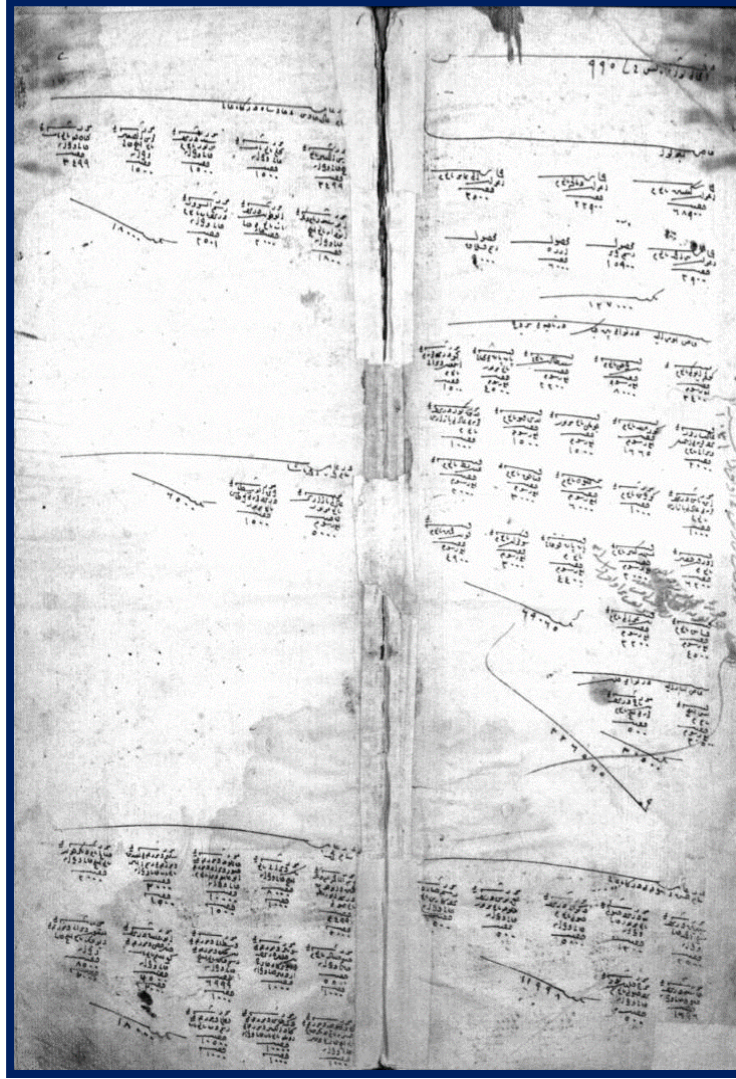
YAZICI, Talib, “Haleb”, *DİA*. XV, İstanbul 1997, s. 244-247.

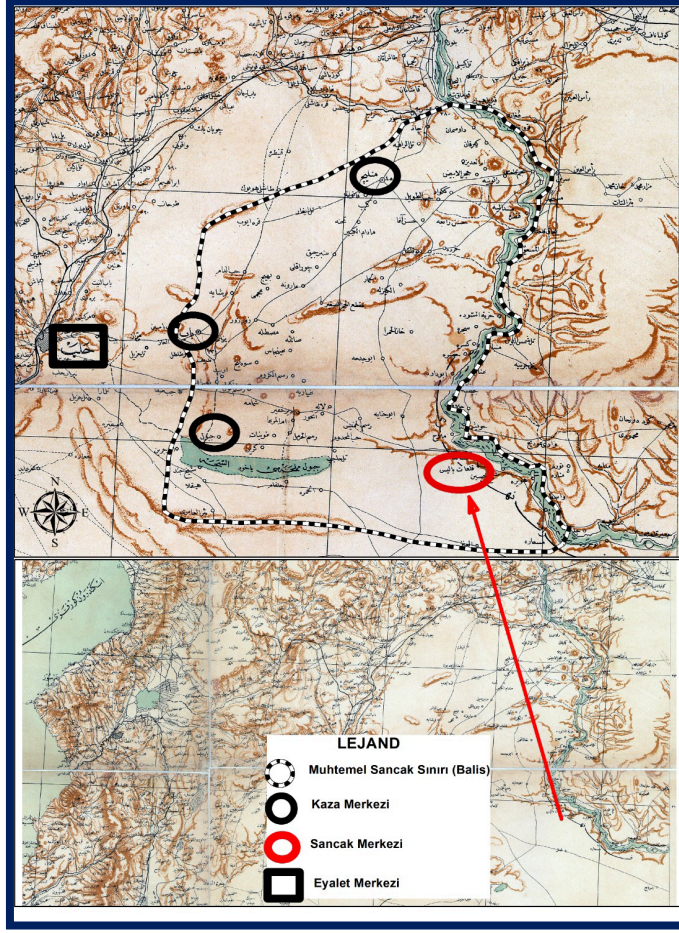
YILDIZ YILDIRIM, Sümeyye, “16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Suriye Toprakları” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/44, (2016), s. 249-312.

YÜCEL, Yaşar, *Timur’un Ortadoğu-Anadolu Defterleri ve Sonuçları (1393-1402)*, TTK. Yayınları, Ankara 1989.

Ekler:

EK-I Canpoladoğlu Hüseyin Bey Tahririnin İlk Sayfası (TKG.KK.TTd. 229 (188/301), H.995/1587.)

EK- II: Balis Sancağı'nın XVI. Yüzyıldaki Muhtemel Sınırları (Tımar Sahası)⁸⁸

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

⁸⁸ İBB. Atatürk Kitaplığı, 912.569 MER Hrt.011178. Sınırlar coğrafi yönden, sahanın topografik ve hidrografik unsurları ile 1587 yılı Tahrir Defterinin kaza isimleri esas alınarak dikkate alınarak çizilmiştir. (Haritanın hazırlanması noktasındaki emeği ve düşüncelerinden dolayı Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ankan'a çok teşekkür ederim).